

Kétnyelvű települések helynévrendszerének összevető elemzése

Készítette: Tallárom Réka

Lezárás dátuma: 2025. 01. 11.

Tartalom

1. Bevezetés	2
2. A kétnyelvűség meghatározása	3
2.1. Községi kétnyelvűség	4
3. A vizsgálat korpusza	5
3.1. A kiválasztott települések	5
3.2. A településeken végzett gyűjtések	5
3.3. A települések névrendszerét alakító sajátosságok	6
3.4. A települések névrendszerének másik nyelvi eredetű nevei	8
3.5. Szempontok a különböző névrendszerhez tartozás kapcsán	9
4. Névszerkezeti sajátosságok	13
4.1. Háromhuta szlovák eredetű névállományának névszerkezeti sajátosságai	13
4.2. Hercegkút sváb eredetű névállományának névszerkezeti sajátosságai	15
4.3. Komlóska ruszin eredetű névállományának névszerkezeti sajátosságai	16
4.4. A névszerkezeti sajátosságok alapján levonható következtetések.	18
4.4.1. Egyértelműen és bizonytalanul besorolható nevek	19
5. Részösszegzés	21
6. A névpárok névrendszertani elemzése	22
6.1. A névpárok leíró szempontú vizsgálata	22
6.1.1. Hangalaki megfelelések	23
6.1.2. Szemantikai megfelelések	24
6.1.3. Szabad névpárok	24
6.1.4. A névpárok közötti megfelelések viszonya a háromhutai névanyagban	24
6.1.5. A névpárok közötti megfelelések viszonya a hercegkúti névanyagban	26
6.1.6. A névpárok közötti megfelelések viszonya a komlóscai névanyagban	28
6.1.7. A három település névanyagának összevetése a névpárok közötti megfelelések szempontjából	29
6.2. Keletkezéstörténeti vizsgálati sík	31
6.3. A leíró jellegű és keletkezéstörténeti sík kapcsolata	33
7. Összegzés	34
8. Kitekintés	35
Irodalom	36

1. Bevezetés

A helyneveken alapuló nyelvi-etnikai vizsgálatok igen nagy múltra tekintenek vissza (lásd ehhez PÓCZOS 2010: 11–34), s ezen belül, a többnyelvű települések helynévrendszerének kutatásával is többen foglalkoztak a közelmúltban. Közülük a munkám szempontjából leginkább PÓCZOS RITA monográfiáját, valamint DITRÓI ESZTER monográfiájának Az idegen nyelvi környezet hatása a helynévmintákra című fejezetét érdemes kiemelni. Az említett monográfiák azt vizsgálják, hogy adott településen belül az egymás mellett élő különböző nyelvű csoportok milyen hatást gyakorolnak egymás helynévrendszerére. PÓCZOS RITA a Baranya megyei Sásdi járás kétnyelvű névanyagának vizsgálatát a Baranya megye földrajzi nevei¹ című kötet, DITRÓI ESZTER pedig Vas megye háromnyelvű (magyar, vend-szlovén és német) névanyagának feldolgozását a Vas megye földrajzi nevei² kötetben található adattár alapján végezte el.

Napjainkban a terület kutatása elsősorban azért került ismét előtérbe, hogy a 2022-ben elinduló Magyar Nemzeti Helynévtár Program részeként többnyelvű területeken is folyik jelenleg is helynévgyűjtés.

Ehhez kapcsolódóan magam is vizsgálatot végeztem három kétnyelvű településen, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Sárospataki járásban található magyar-szlovák kétnyelvű településen, Háromhútnán, egy magyar-sváb nyelvű településen, Herceghúton, illetve egy magyar-ruszin kétnyelvű településen, Komlósán. Mind az élőnyelvi helynévgyűjtések, mind pedig a későbbi feldolgozó és elemző munkafolyamatok során számos módszertani probléma került a felszínre, ezért dolgozatomban elsődleges célkitűzése, hogy ráirányítsam a figyelmet ezekre a nemcsak elméleti, de gyakorlati szempontból is megfontolást igénylő ügyekre.

A dolgozat első részében röviden ismertetem a kétnyelvűség fogalmára vonatkozó megközelítéseket a közösségi és egyéni kétnyelvűség kapcsán, majd a három településen végzett élőnyelvi helynévgyűjtések tapasztalatairól, valamint a települések névrendszerét kialakító sajátosságokról szólok. Ezt követően dolgozatomban második részében Háromhúta, Herceghút és Komlóskán névrendszertani elemzésének eredményeit ismertetem két lépésben. Elsőként arról a módszertani problémáról szólok, amely a helynevek egy-, illetve kétrészes struktúrájának a megállapítása kapcsán került előtérbe. Ezt követően a névrendszertani vizsgálat keretén belül arra keresem a választ, hogy milyen megfelelések mutathatók ki az egy objektumra használatos másik nyelvi eredetű, valamint magyar nevek között. Az elemzést PÓCZOS RITA modellje és módszertana alapján végeztem, amelyhez a szerző a Baranya megyei Sásdi járás kétnyelvű névanyagának

¹ A továbbiakban BMFN. rövidítéssel.

² A továbbiakban VMFN. rövidítéssel.

elemzéséhez a névtani vizsgálatok körében már jól ismert és alkalmazott HOFFMANN-féle funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és keletkezéstörténeti elemzési keretet veszi alapul.

2. A kétnyelvűség meghatározása

A nyelvtudomány álláspontja szerint a két- és többnyelvűség olyan egyénekre, közösségekre és társadalmakra vonatkoztató fogalom, amelyek esetében az egyének és a csoportok a mindennapi érintkezésük során két vagy több nyelvet használnak (BORBÉLY 2014: 23). A téma szakirodalmában megjelenő korábbi munkák azonban a jelenleg elfogadott (GROSJEAN-féle funkcionális) megközelítéstől eltérően gondolkodtak a kétnyelvűségről. Ezek a munkák többek között úgy tekintettek a kétnyelvű egyénekre, hogy esetükben a két (vagy több) nyelv ismeretének a foka azonosan magas szintre tehető (vö. ÉKsz.¹: 685, ÉKsz.²: 659, vö. még SÁNDOR 2014: 117), de olyan meghatározásról is olvashatunk, miszerint a kétnyelvűség „két nyelv anyanyelvi szintű kontrollját” jelenti (BLOOMFIELD 1933: 56). Ez utóbbi felfogást „kettős monolingvis” elvnek nevezi a szakirodalom, vagyis arról van szó ebben az esetben, hogy a kétnyelvűség „két nyelv mechanikus összegződése” (KARMACSI 2015: 15). KARMACSI ZOLTÁN szerint ezekhez a szélsőséges elképzelésekhez sorolható SKUTNABB-KANGAS idealisztikus felfogása is, amely szerint „kétnyelvű az a személy, aki egy- vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni, a közösség és az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és aki mindkét (illetve valamennyi) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel képes azonosulni” (SKUTNABB-KANGAS 1984: 90, idézi KARMACSI 2015: 15–16)

A későbbi kétnyelvűségi vizsgálatok azonban azt igazolták, hogy „igen csekély azoknak a beszélőknek a száma, akik mindkét nyelvet azonos szinten ismerik” (BORBÉLY 2014: 24, SÁNDOR 2014: 117), sőt egyes szélsőséges nézetek azt az elképzelést is felvetik, hogy az ilyen típusú kétnyelvűség nem is létezik (BEARDSMORE 1986: 7, idézi EDWARDS 2004: 9). Ezt a gondolatot továbbvezetve BEARDSMORE harmincöt különböző kétnyelvűség-definíciót határozott meg, amelyek a két nyelv azonos mértékű ismeretétől egészen a nyelvek passzív értéséig terjednek, sok közbülső esettel (1982, lásd még KARMACSI 2015: 16–20). Azt mondhatjuk, hogy a kétnyelvűség-kutatásban szerepet játszó szakemberek között a mai napig nem igazán született konszenzus annak kapcsán, hogy ki és milyen szempontok alapján minősül kétnyelvűnek (vö. BARTHA 1996), a leginkább elfogadott nézet azonban a GROSJEAN-féle funkcionális, használatközpontú megközelítés, amely a kétnyelvűséget a nyelvhasználat felől értelmezi, s amely szerint a kétnyelvű beszélők a mindennapi érintkezéseik során két vagy több nyelvet rendszeresen használnak (GROSJEAN 1982, 1992, SÁNDOR 2014: 118, 2016: 75). Munkám szempontjából fontosnak tartom kiemelni, hogy bizonyos

meghatározások a két nyelv ismeretének kontinuum jellegére helyezik a hangsúlyt, s a kontinuum két végpontján az az egyik, illetve a másik nyelven megvalósuló egynyelvűségi állapot, a kontinuum középpontjában pedig a kétnyelvűségi állapot található (KARMACSI 2015: 19). Ez a fajta skálaszerű megközelítés ugyanis nem pusztán a kétnyelvűség fogalmának megragadásában, hanem a kétnyelvűség több aspektusa kapcsán is döntő jelentőségű véleményem szerint.

2.1. Községi kétnyelvűség

Témánk szempontjából elhagyhatatlan, hogy a kétnyelvűség szociolingvisztikai megközelítéséről szót ejtsünk. A szociolingvisztika a kétnyelvűségkutatás esetében főként a társadalmi és községi kétnyelvűséget vizsgálja, amely a különböző nyelvi csoportok érintkezését veszi alapul (KARMACSI 2007: 12). A társadalmakon belüli nyelvi érintkezések ugyanis egyfajta univerzális jelenségnek tekinthetők, mivel nemigen vagyunk képesek olyan területet említeni, amelyben különböző nyelveket beszélő csoportok ne érintkeznének egymással (KARMACSI 2007: 12), sőt azt mondhatjuk, hogy a világ jelentősebb részén a két- vagy többnyelvűség a mindennapi élet szerves része (WARDHAUGH 2002: 85). A szociolingvisztika alaptézise tehát, hogy egyetlen beszélőközség sem homogén, és a meglévő nyelvi különbségek nem statikusak (BARTHA 1996: 264). LANSTYÁK meghatározása szerint az olyan beszélőközségek tekinthetők kétnyelvű községeknek, amelyben a beszélők a mindennapi kommunikáció során két önálló nyelvet használnak. Nem szükségszerű ugyanakkor, hogy a kétnyelvű beszélőközségnek minden tagja egyéni szinten is kétnyelvű legyen, mivel a két nyelv használatának szabályait az ott élő egynyelvűek ugyanúgy ismerhetik, ráadásul az általuk elsajátított anyanyelvváltozat ebből kiindulva egy ún. kétnyelvű anyanyelvváltozatnak tekinthető (LANSTYÁK 1993a). Eszerint a kétnyelvű anyanyelvváltozat azt jelenti, hogy a kétnyelvű községben élő egynyelvű beszélők elsődlegesen elsajátított nyelvváltozata magán hordozza a kétnyelvűség nyomait (KARMACSI 2007: 13, lásd még ennek kapcsán a környezeti kétnyelvűség fogalmát, SÁNDOR 2016: 76). Egy községet abban az esetben tekintünk tehát kétnyelvűnek, ha a csoportba tartozó beszélők nagy többsége a mindennapi interakciók alkalmával két vagy több nyelvet használ, s e nyelvi gyakorlatot szabályszerűségek és normák szabályozzák (BARTHA 1999, LANSTYÁK 1993b, GÖNCZ 1999).

Témánk szempontjából különösen fontos, hogy a magyar beszélők majdnem egyharmada ugyancsak kétnyelvű községekben él, s a magyar nyelvnek nem pusztán határon túli kontaktusváltozatai léteznek, „hiszen a nyelvi értelemben már csak nyomokban megmaradt magyarországi kisebbségek magyar nyelvváltozata is kontaktusváltozat (SÁNDOR 2014: 115–116). Munkámban három olyan település névhasználati szokásait vizsgálom, amelyek esetében a

kétnyelvűség az adott területen létrejött szlovák, sváb és ruszin kisebbségek jelenlétének következménye.

3. A vizsgálat korpusza

3.1. A kiválasztott települések

Háromhuta, Hercegkút és Komlóska települések egyaránt Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye Sárospataki járásában található, és a Hegyalja földrajzi kistáj részét képezik. Mind a lakónépesség, mind pedig a települések területének nagyságában különbség mutatkozik közöttük. A gyűjtések idején Háromhután 105 fő (2022), Hercegkúton 639 fő (2023), Komlósán pedig 220 lakos (2024) élt (vö. KSH.). A települések területének nagysága pedig a következőképp alakul: Hercegkút bel- és külterületi határa 782 hektáron, Komlóska 2987 hektáron terül el, Háromhuta pedig a maga 3780 hektárjával a térség második legnagyobb területű településének számít (vö. KSH.).

Témánk szempontjából igen fontos, hogy mindezek mellett kitérjünk a települések nemzetiségi sajátosságaira is. A gyűjtések idején Háromhuta lakosságának 12,2%-a szlovák nemzetiségűnek, Hercegkúton pedig a lakosság 55,6%-a német, egészen pontosan sváb nemzetiségűnek vallotta magát (KSH.).³ Komlósán a legfrissebb adatok szerint 26,9% a ruszinság aránya. Mindez pedig természetesen a névanyagban is érezteti a hatását.

3.2. A településeken végzett gyűjtések

A háromhutai gyűjtést 2022 augusztusában kezdtük meg két hallgatótársammal, Bagdi Zsuzsanna Sárával és Vasas Brigittával. A településen négy napot töltöttünk, és ez idő alatt 12 adatközlőhöz volt alkalmunk eljutni, amelyet később további két online interjúval is kiegészítettünk. A legtöbb esetben párokban gyűjtöttünk, de előfordult olyan is, amikor mindannyian jelen voltunk. Ilyen volt például a határjárással egybekötött interjú. Gyűjtésünk eredménye egy 1035 névadatot tartalmazó adatbázis, amely magában foglalja a település jelenkori és történeti névállományát. Az adatbázis mellett elkészítettük Háromhuta bel- és külterületi helynévtérképeit, valamint a mintegy 408 szócikket tartalmazó helynévszótárát. A társaimmal végzett munka eredményét szerzőtársakként közöljük, ugyanakkor az arra épülő elemzést, ami a dolgozatom tárgya, önállóan végeztem el.

³ Érdekes azonban, hogy ezek az arányok a legfrissebb (2024-es) adatok alapján hatalmas csökkenést mutatnak (Háromhuta szlovák lakossága = 4,3%; Hercegkút sváb lakossága = 41,3%). Kérdéses ugyanakkor, hogy az arálynak ilyen mértékű csökkenése milyen tényezővel függhet össze. Nem kizárt, hogy a népszámlás során feltett kérdések milyensége hathat befolyásoló tényezőként az eredményekre, ahogyan erre többek között a nyelvhasználattal kapcsolatban DAVID CRYSTAL is felhívja a figyelmet (ehhez részletesebben vö. 2003: 362–364). Áttanulmányozva azonban a két népszámlálás során használt kérdőíveket nem találunk számottevő különbséget a kérdések milyensége kapcsán a nemzetiségre és beszélt nyelvre vonatkozó kérdések esetében.

A hutaival ellentétben a hercegekúti gyűjtést egyedül végeztem 2023 augusztusában. Itt egy teljes napot töltöttem el, és 5 adatközlővel készítettem interjút, amit két nap múlva egy hatodik interjúval is kiegészítettem. A hercegekúti gyűjtés az adatbázis véglegesítésénél tart, ez jelenleg 945 élőnyelvi és történeti helynevet tartalmaz.

A komlósikai élőnyelvi helynévgyűjtést 2024 októberében végeztem. A településen folytatott terepmunkába 8 adatközlőt vontam be. A megkérdezett lakosok közül 6 adatközlő ruszin-magyar kétnyelvű beszélő, illetve további 2 adatközlő passzív ruszin nyelvismerettel rendelkezik. A komlósikai gyűjtés eredménye egy 166 élőnyelvi névadatot tartalmazó adatbázis, amely a későbbiekben a település történeti helynévállományával is ki fog egészülni.

3.3. A települések névrendszerét alakító sajátosságok

A három település névanyagának specifikuma a 18. századi betelepítések révén kialakult kétnyelvűségi állapot. Ennek következménye, hogy a magyar névrendszer számos szlovák, sváb és ruszin eredetű helynevet tartalmaz.

1. Háromhutába a szlovák lakosság a 18. század folyamán települt át annak a folyamatnak a részeként, amelynek során „északról [...]a XVII–XVIII. századra túlnépesedett hegyvidék szlovák [...] lakói kezdtek mind lejjebb és lejjebb húzódni” (NÁDOR 2002: 55). A lakosok elmondása szerint élnek a településen a standard szlovák nyelvet beszélők, és élnek olyanok is, akik a szlovák nyelvnek a területen jellemző nyelvjárását beszélik. Ez az eltérés talán abból is fakad, hogy abban is különbség mutatkozik a beszélők között, hogy ki hogyan sajátította el az adott nyelvváltozatot. Vannak ugyanis olyan névhasználók, akik a szüleiktől elsődleges nyelvként a szlovák nyelvnek az itt használt nyelvjárását tanulták meg (10 adatközlő), s csak később kezdtek magyarul is beszélni. Akadtak olyan adatközlők is, akik viszont iskolában tanultak szlovákul (2 adatközlő), így elképzelhető, hogy ők valóban nem a nyelvjárást, hanem a sztenderd szlovákot tanulták így meg. És persze akadtak olyan adatközlők is, akik nem rendelkeznek szlovák nyelvismerettel (2 adatközlő); ők jellemzően a fiatalabb generációhoz tartoznak.

A névismeret tekintetében a szlovák eredetű nevek kapcsán a tapasztalat azt mutatja, hogy az egynyelvű és kétnyelvű lakosok között csupán a nevek szemantikai tartalmának ismeretében, vagy annak hiányában mutatkozik meg különbség; vagyis az egynyelvű beszélők számára a szlovák nyelvi eredetű nevek jelentése gyakorta átlátszatlan, míg a kétnyelvű adatközlőink kitűnően segítségünkre voltak a szlovák etimológiák felfejtésében. Az egyes névmagyarozatok elkészítéséhez az etimologizálást különböző források alapján (DPNS., HSSJ., SG., Šmilauer, SSN., SSSJ., Szmksz., VSOS.) magam végeztem.

2. Hercegkút település sváb betelepítésű falu, így ebben az esetben a magyar névrendszer részét képezik sváb eredetű nevek is. Ennek háttérében az áll, hogy a török megszállás következtében elpusztult és elnéptelenedett országrészekben a munkaerőhiányt német telepesek betelepítésével igyekeztek orvosolni (FEKETE–KEGYES 2017: 92). A német telepeseket a 18. században két hullámban telepítették Zemplén megyébe, ezek közül Hercegkútra az első hullámban, 1750-ben érkeztek telepesek (FEKETE–KEGYES 2017: 92). A gyűjtés során megkérdezett adatközlőim közül mind a hatan sváb felmenők leszármazottjai, akik a mai napig ismerik a sváb nyelvjárást, hiszen gyerekkorukban szüleikkel, nagyszüleikkel svábul beszéltek, mára azonban az aktív nyelvhasználat már szinte egyáltalán nem jellemző rájuk. Ez azt a jelenséget mutatja, amely a közösségi kétnyelvűség időbeli kiterjedésének egyik típusára, az instabil kétnyelvűségekre jellemző (BORBÉLY 2016: 63). Az instabil kétnyelvűség eredményeként fellépő nyelvcsereéről abban az esetben beszélünk, amikor egy közösség egy adott nyelv szokásos használatáról egy másik nyelv használatára tér át (WEINREICH 1953: 68). A nyelvcsere bekövetkezésének időbeli dimenziója közösségenként eltérést mutathat (BORBÉLY 2016: 63), ugyanakkor a témában megjelenő több vizsgálat is arra világított rá, hogy emigráns közösségekben a nyelvcsere folyamata jellemzően három generáció alatt megy végbe (vö. HAMERS–BLANC 1989, BARTHA 1993, KONTRA 1990, FENYVESI 1995). E vizsgálatok alapján a háromgenerációs folyamat a valóságban úgy képzelhető el, hogy az első generáció beszélői egynyelvű vagy pedig anyanyelvén domináns kétnyelvű beszélők. Ehhez képest a második generációra a kétnyelvűség jellemző, a harmadik generáció beszélői pedig már vagy a második nyelven domináns kétnyelvű beszélők, vagy csupán a második nyelv ismerete határozza meg őket (BORBÉLY 2016: 63). A hercegkúti kétnyelvűségi állapot ezek alapján a harmadik generációs nyelvállapotot mutatja jelen esetben, mivel a kikérdezett adatközlők a sváb nyelv ismeretét a kizárólag svábul beszélő nagyszüleiktől, majd később a sváb-magyar kétnyelvű szüleiktől sajátították el, mára azonban már az idegen nyelv használata kevésbé, sőt esetenként szinte egyáltalán nem jellemző rájuk. A hercegkúti élőnyelvi anyagot a későbbiekben magyar egynyelvű lakosokkal készített interjúkkal is tervezem kiegészíteni.

A sváb etimológiák felfejtése kapcsán Hutával ellentétben az is segítségemre volt, hogy az egyik adatközlőmtől egy saját, kézzel írott és gondosan összeállított listát kaptam a sváb helynevekről, amely egyúttal magában foglalta az objektumok pontos elhelyezkedését is. Mindemellett pedig egy helyi kiadvány (JOÓSNÉ NAÁR ERIKA–NAÁR JÁNOS 2012) idevágó fejezete is fontos adalékként szolgált.

3. Komlóskára a ruszinok ősei az 1710-es évek idején, a Habsburg-ellenes szabadságharcot követően érkeztek Sáros és Zemplén megyéből, valamint Délkelet-Lengyelországból (BENEDEK 2022: 10). Az itt letelepedő ruszin lakosság az együttélés során egy ún. nyelvjárási konglomerátumot

hozott létre, amelyre „jellemzőek a hangtani, alaktani és szóhasználati változatok, különbségek, s a nyelvi analógia hatására az egységesülés irányában ható tendencia” (BENEDEK 2022: 10). A településen élő értelmiségi lakosok ráadásul szlovák középiskolába jártak, így a komlóscai ruszin nyelvváltozatba ennek következményeként szlovák nyelvi elemek is bekerültek (BENEDEK 2022: 11). Az általam végzett élőnyelvi gyűjtést 8 adatközlő bevonásával végeztem. A megkérdezett lakosok közül 6 adatközlő ruszin-magyar kétnyelvű beszélő, és további 2 adatközlő passzív ruszin nyelvismerettel rendelkezik. A kétnyelvű adatközlők esetében a ruszin nyelvváltozat a beszélők elsődlegesen elsajátított nyelvváltozata.

3.4. A települések névrendszerének másik nyelvi⁴ eredetű nevei

Az elemzések kezdetekor azt vizsgáltam, hogy a szlovák, sváb, valamint ruszin eredetű nevek a három település élőnyelvi adatállományának mekkora hányadát jelentik. E szempontrendszer kapcsán számba vettem minden olyan névadatot, amelyben másik nyelvi eredetű elemek jelenlétét feltételezhettem. Ennek oka, hogy a magyar nyelven lefolytatott élőnyelvi gyűjtésből kinyert adatok esetében igencsak problematikus határt húzni a másik nyelvi, valamint másik nyelvi eredetű nevek (vagyis jövevénynevek) között. Tulajdonképpen hasonló jelenséget kell elképzelnünk, mint az idegenszó-jövevényező kettősség kérdése kapcsán. Úgy gondolom ugyanis, hogy az idetartozó neveket egy skálán érdemes elhelyeznünk, mivel a helynevek magyar névrendszerbe való illeszkedése nem egyik pillanatról a másikra bekövetkező változás eredménye. Az olyan települések esetében ráadásul, ahol a magyar és más nyelvű névközösségek nem különülnek el egymástól, az egyes neveknek a névrendszerhez való tartozása még nehezebben ítéltető meg. Azt mondhatjuk tehát, hogy az idegen eredetű név vs. jövevénynév terminusok éppúgy egy „egyszerű dichotómiát állítanak eléink egy szinte végtelenül bonyolult helyzetben” (idézi WARDAUGH 2002: 27), mint ahogyan HAUGEN azt más összefüggésben a nyelv és nyelvjárás fogalmak elkülönítése kapcsán megfogalmazza, és ami minden bizonnyal igen sok nyelvi kérdés kapcsán felmerülő elképzelés lehet.

A kérdést az is tovább árnyalja, hogy a helynevek átjárhatóságot mutatnak a két nyelv rendszere között, vagyis a beszélők szabadon használják a nevek különböző változatait, nem feltétlenül ragaszkodnak csupán valamelyik nyelv rendszeréhez (RESZEGI 2013: 131).

⁴ A kétnyelvű települések vizsgálata során magyar névkutatásban az idegen nyelv terminus használata az elterjedt, azonban az idegen nyelv ebben az esetben a magyar nyelv felől értelmezendő. Kétnyelvű települések esetében ugyanakkor világos, hogy a beszélők számára a magyar mellett használt másik nyelv nem nevezhető idegen nyelvnek. Ugyanakkor a pszicholingvisztikában bevett második nyelv terminus sem állja meg a helyét, mivel Háromhútn és Komlóskán (közösségi, és nem feltétlenül egyéni szinten) épp a szlovák és a ruszin nyelvek a beszélők elsődlegesen elsajátított nyelvváltozatai. Dolgozatomban és az elemzések során a választott közelítésmód a valós nyelvhasználatot veszi alapul, ezért indokolt tehát a másik nyelv terminust használni.

3.5. Szempontok a különböző névrendszerhez tartozás kapcsán

Az eddigiekben megfogalmazott problémák figyelembevétele mellett kísérletet tettem néhány kritérium felállítására, amelyekkel ugyan csak nagyon óvatosan, de feltételeztem, hogy az adott név nem vagy nemcsak a magyar névrendszerben megmutatkozó jövevényelem, hanem a másik nyelvi névrendszer része (is) lehet. Fontos azonban megjegyezni, hogy a különböző szempontok alapján az egyes nevek kategóriába sorolása a legtöbb esetben a valószínűség különböző fokán áll, vagyis az egyes neveket egy skála két végpontja között képzelhetjük el, ahol a skála egyik végpontját a másik nyelvi, a másikat a már átvett, jövevénynévi elemek képviselik. Az átvétel feltételezése ugyanakkor természetesen nem jelenti azt, hogy adott név a másik nyelvi névrendszerből automatikusan kiesik. Ez alapján tehát nem csupán a jövevényneveknek a magyar névrendszerbe kerülését képzelhetjük el fokozatonként, vagyis egy skála mentén, de azt is gondolom, hogy az egyes nevek megítélésakor sem szükséges és nem is minden esetben lehetséges döntést hoznunk azok hovatarozását illetően.

A szempontjaim tehát a következők voltak:

3.5.1. Az adatközlők véleménye, például az alábbi szövegrészek alapján:

„Ez Éva-kő, de szlovákul nem Éva-kő, hanem Jevi/kameny, azt jelenti, hogy bal oldali kő.”

„Rubanyiszka, magyarul Vágás.”

„Repiszka, ez is szlovák, ez répa föld.”

„Kaliba, Kolyiba szlovákul.”

Ennek a szempontnak az alkalmazása azonban önmagában nem bír döntő jelentőséggel, mivel az adatközlők természetes módon nem különítik el a másik nyelvi eredetű és a jövevénynevek kategóriáját, ugyanakkor ezek a megnyilatkozások utalhatnak arra, hogy az egyes nevek használata függ a nyelvi közegtől, vagyis ezek a kijelentések utalhatnak arra, hogy milyen nyelvi szöveggörnyezetben hangzanak el jellemzően az adott nevek.

3.5.2. Bizonyos esetekben a korábbi, a jelenkorhoz közeli források alapján billenhet a mérleg a másik nyelvűség felé: a JOÓSNÉ NAÁR ERIKA és NAÁR JÁNOS 2012-es kiadványa sváb helynévnek minősíti például a *Haldekepli*, *Bühlacker*, *Walddole*, *Tränke* neveket, BENEDEK GERGELY *Komlóska ruszin nyelvjárása* c. munkájának szótári részében pedig többek között fellelhető a *Pusztavár* helynév ruszin *Pusti hrad* változata (vö. BENEDEK 2022: 131). Ennek a szempontnak az alkalmazása nyilván azt a problémát rejti magában, hogy egyfelől nincs információnk arról, hogy a korábbi kiadványok milyen érvek alapján hoztak döntést a másik nyelvűség megítélésakor. Másfelől nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy ezeknek a neveknek a nyelvi jellege — ha nem is egyik pillanatról a másikra — történetileg változhat, és szükségszerűen változik is.

3.5.3. Az adott név hangalakja ugyancsak befolyásoló szereppel bírt a kérdés kapcsán, pl. szlk. (er.) *Danyóka* ~ m. *Danyouka*, svb. (er.) *Hákabus* ~ m. *Hakebus*, rusz. (er.) *Tócsjanka* ~ m

Toucsjanka. Mindezek mellett a példák mellett, igaz ugyan, hogy a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldása a magyarban a korai időkre sokkal inkább jellemző, mint a jelenkorhoz közeli időkben, az olyan névpárok esetében, mint *Pájenyice ~ Spalenyica*, *Bijandova ~ Bjandova* (háromhutai névanyag) vagy *Rosztocsova ~ Hrosztocsova* (komlóscai névanyag), esetleg feltehetjük, hogy a torlódásos alak inkább a szlovák és ruszin, míg a torlódás nélküli forma a magyar névrendszer része. PÓCZOS RITA ugyancsak említést tesz arról, hogy a magyar névhasználók tipikus jegye például a mássalhangzó-torlódás feloldása: a szh. *Kruscsik* helynév a magyar használat során *Ruscsik* lesz, a szh. *Blata* pedig *Baláta* (2010: 145–146) (vö. még KENYHERCZ 2013: 23–31). Az itt felsorolt példák alapján azonban nyilvánvaló, hogy önmagában ez a szempont sem lehet elegendő egy-egy névalak nyelvi kategóriába sorolásakor.

3.5.4. Mindezek mellett a névemlések gyakoriságára ugyancsak egyfajta kritériumként tekintettem az adott név másik nyelvi névrendszerhez való tartozásának feltételezése kapcsán. Ez esetben arra figyeltem, hogy az adott nevet hány adatközlő említette. Úgy vélem ugyanis, hogy kétnyelvű beszélők esetében előfordulhat a két nyelvi rendszer interferálása miatt, hogy adott másik nyelvi elem valamilyen oknál fogva a magyar szöveggörnyezetben aktiválódik, például azért, mert magyarul épp nem jut eszébe a kétnyelvű beszélőnek a magyar nyelvi változat. Ha azonban magyar szöveggörnyezetben több adatközlő is említi a másik nyelvi eredetű nevet, az a név átvételének óvatos feltételezését engedi meg. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy az interferencia és a kölcsönzés egymástól való megkülönböztetése a valóságban igen nehéz feladat (vö. SÁNDOR 2014: 119).

3.5.5. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a névhasználó számára átlátszóak-e a nevek jelentései. A nevek transzparens volta ugyanis nagyobb valószínűséggel utal a név másik nyelvi névrendszerhez tartozására. Az alábbi, a hutai gyűjtésből származó interjúrészlet például jól szemlélteti az ilyen eseteket: „Van itt egy szikla, *Sivá/skálá*, ez *Ősz-szikla*. A *sivá* azt jelenti, hogy ős, a *skálá* pedig szikla”. Vagy példaként hozhatjuk még a hercegiúti *Link/Bühl* névvel kapcsolatban adatolt szövegrészletet: „A halom az *bil*, például a *Linkabéli*. A *link* az ’bal’, tehát ’bal oldali halom’. Azért *Linkabéli*, hogy *Linkbél*, a bal, hogy ha itt jön valaki a házak, a csűrök fölött, akkor azt mondja, hogy bal, link”.

Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a névelemek jelentésének transzparenciája is skálaszerű képet fest a valóságban. A skála egyik pontja, mikor a kétrészes nevek mindkét tagja transzparens a névhasználó számára, a skála másik végpontján pedig az olyan eseteket kell elképzelnünk, amikor a beszélő számára nem átlátszóak a jelentések. A skála két végpontja között pedig további fokozatok vannak, bizonyos esetekben valószínűbbnek tarthatjuk a nevek transzparens voltát, más esetekben pedig kevésbé feltételezhetjük azt. Az alábbi szövegrészletek például jól mutatják, hogy a beszélők nem mindig biztosak a nevek jelentésében, de valamilyen fokú ismerettel mégis rendelkeznek:

„*Spalenyica*, ez valószínűleg égett földet jelent tótul”; „*Holya*, ez is szlovák név, ez azt jelentheti, hogy csupasz föld, vagy valami ilyesmi”.

3.5.6. A nevek adott névrendszerhez való tartozását illetően azok hangsúlyviszonyaira is érdemes lehet figyelmet fordítanunk. A magyar nyelvre jellemző első szótagi hangsúly esetén tehát inkább jövevénynévről, nem első szótagi hangsúly esetén pedig inkább másik nyelvi elemről lehet szó. A komlósikai élőnyelvi gyűjtés során figyeltem fel arra, hogy bizonyos ruszin eredetű neveket a beszélők a magyar nyelv hangsúlyviszonyaitól eltérő hangsúllyal ejtenek magyar nyelvi szöveggörnyezetben is. Ennek háttérében az áll, hogy „a komlósikai ruszin nyelvjárásban a hangsúly az utolsó előtti szótagra esik: *ottamaj*, *povidal*, *vysluchuvaly* stb.” (BENEDEK 2022: 21). Az általam végzett gyűjtésből ez a jelenség az alábbi szövegrészetekben érhető tetten:

„Úgy mondtuk, hogy *Nyezsnyszki-Pidinke*, *Alsó-Pidinka*. A másik ott, az *Felső-Pidinka*, nem mondtuk, de úgy mondtuk, hogy *edeme na Pidinke*, megyünk a *Pidinkára*. És ott is úgy van, hogy az árok válassza a hegyeket. Mert ott a *Közép-domb* meg a *Poticska*, ott a *Pidinka* mellett azt úgy mondjuk, hogy *Poticska*. Mert szerintem régebben vízesebb volt az a rész, és mikor mi még emlékszünk, ahol volt nekünk föld, hát na, ha egy kicsit esett, akkor már vizes is volt. És azért mondják néha, hogy *Konopjanke*, mert ott áztatták a kendert, meg oda vetettek ahol vízesebb volt.”

„A *Nezsamlena* miért *Nezsamlena*?” (Adatgyűjtő) „Tudod, hogy miért *Nězsamlěna*? Mert szerintem ott égettek meszet.” (Adatközlő)

„Azt úgy mondjuk, hogy na *Pusztihrad*, *Pusztavár*.”

Az idézett szövegrészetekben az egyes nevek az alapján a szempont alapján, mely szerint a magyar nyelvi szöveggörnyezetben elhangzó neveket magyar nyelvi elemnek tekintünk, átvett neveknek, míg az alapján a szempont alapján, mely szerint a nem magyar nyelvi hangsúlyviszonyokkal jellemezhető nevek másik nyelvi elemek, ruszin elemeknek tekinthetők. Érdemes ugyanakkor szót ejteni arról is, hogy e szuprasegmentális sajátosságok rendre megfigyelhetők többnyelvű területeken élő magyar beszélőközösségek esetében (FODOR 2001: 348). Tulajdonképpen tehát arról van szó, hogy a többnyelvű területeken a magyar nyelvi elemek hangsúlyviszonyaira hatással vannak a másik nyelv hangsúlyviszonyai, így például a dél-erdélyi Lozsád esetében a román hangsúlyt a magyar szavakon is lehet érzékelni (FODOR 2001: 348).

3.5.7. Az egyes nevek adott névrendszerhez való tartozásának megítélésakor fontos szempont lehet a gyakorlatban az is, hogy milyen nyelvű szöveggörnyezetben hangzik el az adott név. A nevek adott névrendszerekhez való tartozásának problémáját tehát az a módszertani megoldás tudja csak a későbbiekben valamelyest kiküszöbölni, ha a településeken szlovák, sváb, illetve ruszin nyelven is élőnyelvi helynévgyűjtést végzünk. E meglátás alapjául példaként szolgál a Baranya megye földrajzi nevei című kiadványban tapasztalt eljárás. A térség kétnyelvű településeiben való gyűjtések során

ugyanis németül és szerbhorvátul beszélő gyűjtők is bekapcsolódtak a terepmunkába (BMFN: 8). Ez arra enged következtetni, hogy a helynevek a rájuk vonatkozó német és szerbhorvát jelzést az alapján kapták, hogy az adott adat a német és szerbhorvát nyelven lefolytatott gyűjtésekből származik. Valamelyest hasonló elv alapján adták közre a Tolna, Somogy, Zala és Vas megyei köteteket is (vö. TMFN., SMFN., ZMFN., VMFN.).⁵ A különbség a BMFN. és a többi említett kötet között az, hogy míg a baranyai kötet esetében az adott nyelvet beszélő szakember bevonását szorgalmazták, addig a többi kötet névanyagának gyűjtésébe az adott nemzetiségi nyelvjárást jól beszélő adatgyűjtő kapcsolódott be. Ez egy nagyon fontos gyakorlati jellegű különbség, ugyanis többek között az általam vizsgált három település esetében sem lenne elegendő egy szlovák, sváb és ruszin nyelvet beszélő szakember bevonása, mivel a települések kétnyelvű lakosai az említett nyelveknek természetesen az adott területre jellemző nyelvjárási változatát beszélik.

A kérdéskört az bonyolítja jelen esetben, hogy mivel Háromhuta és Komlóska lakossága javarészt aktív kétnyelvű beszélő, nem jellemzőek a településre nyelvek szerint elkülönülő névközösségek. A helyzetet jól illusztrálják a következő, a hutai gyűjtésből származó szövegrészek: *„A hrana az hegyet jelent, illetve inkább dombot. Mink például használjuk ezt itt erre, hogy megyünk itt mellettünk fel a faluba, hogy na hrunku, a 'dombon'. Tehát hrana, az egy domb, és itt a dombon, na hrunku. Megyünk a Narunkára. Hol volt ez? Hát na hrunku, a dombon. Mert itt ez a domb a faluban, ez itt ahol lakunk, ez a Narunka.”*

„Jövünk be a faluba, és ez a Király... nem is tudom, hogy Király-kúti-pataknak, vagy Királyos-pataknak... mink nem úgy hívjuk, mi Terkovánszki-járek, Telkibányai-patak.”

Mindezekből kitűnik, hogy az elemzések során az elsődleges célom az volt, hogy az adott kétnyelvű közösség beszélőinek valós névhasználatát ismerjem meg. E közelítésmód mellett az szólt, hogy a közösségi kétnyelvűség és az egyéni kétnyelvűség szoros összefüggésben állnak egymással, sőt tulajdonképpen végső soron a kétnyelvű közösséget maguk a kétnyelvű beszélők alakítják.

⁵ A BMFN azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy az idegen nyelvi ismerettel rendelkező gyűjtők általában véve hiányos nyelvjárási ismeretekkel rendelkeztek, így az általuk lejegyzett neveket a későbbiekben korrigálni kellett (vö. BMFN: 8). A Vas megyei kötet bevezetésében pedig arról olvashatunk, hogy a vend-szlovén és német nevek fonetikus leírását és filológiai pontosságát az adott idegen nyelvet jól beszélők hagyták jóvá az adattárban (vö. VMFN: 16). DITRÓI ESZTER ugyanakkor az említett kötet kapcsán megjegyzi, hogy a vend-szlovén és német nevek az adattárban közzétett formában a lejegyzés bizonyos sajátosságai miatt nem alkalmasak teljes mértékben funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai jellegű vizsgálatokra (ehhez részletesebben lásd DITRÓI 2017: 109–110).

4. Névszerkezeti sajátosságok

Mindezek mellett a szempontok mellett, úgy vélem, a nevek névszerkezeti sajátosságaira is feltétlenül figyelemmel kell lennünk akkor, amikor az egyes nevek névrendszerhez való tartozását megítéljük.

4.1. Háromhuta szlovák eredetű névállományának névszerkezeti sajátosságai

Háromhuta jelenkori névállománya mintegy 346 névadatot tartalmaz. E névemlések közül 88 esetben tartalmaz a név szlovák etimológiájú névrészt, amely ebben az esetben a teljes adatállomány 25,4%-át jelenti.⁶ Az említett szlovák eredetű nevek további alkategóriákba sorolhatók a nevek szerkezeti felépítése szerint.

Eszerint az alábbi alkategóriákkal számoltam:

- a. Egyrészes nevek⁷
- b. Egy- vagy kétrészes nevek?
szlovák (eredetű)⁸ előtag + szlk. (er.) utótag
- c. Kétrészes nevek⁹
ca. szlk. (er.) előtag + m. fajtajelölő utótag
cb. m. sajátosságjelölő előtag + szlk. (er.) utótag

A korábbiakban, a nevek különböző névrendszerhez való tartozása kapcsán említett skaláris jellegű megközelítés ebben az esetben is érvényes, vagyis az egyrészes és kétrészes nevek elhatárolása kapcsán a kategóriába illesztés szintén nem egyértelmű. Jogos kérdésként merülhet fel ugyanis, hogy a másik nyelvi eredetű előtaggal és másik nyelvi eredetű utótaggal rendelkező nevek vajon a magyar névrendszerben egy- vagy kétrészes neveknek tekinthetők-e. Noha a HOFFMANN-modell értelmében ezek a nevek a magyar névhasználat szempontjából egyrészes nevek lennének, a kérdés a valóságban igen bonyolult, mivel az aktív kétnyelvű beszélők minden bizonnyal kétrészes névként, a magyar egynyelvű beszélők viszont akár egyrészes névként is használhatják ezeket. A gyakorlatban ennek értelmében több szempont egyidejű figyelembevétel billent a mérleg a név egy-,

⁶ Az adathalmaz kiválasztásának okához vö. a dolgozat 3.4. fejezetét.

⁷ Egyrészes neveknek tekintettem azokat a neveket, amelyek vagy etimológiailag egy szlovák, sváb vagy ruszin eredetű lexémára vezethetők vissza, erre példa a komlóscai anyagban a *Zajacova* név, amely 'nyulas'-t jelent, illetve az olyan neveket is egyrészesnek tekintettem, amikor az adatközlők nem vagy csak részben ismerték a névrészek szemantikai tartalmát, így a fejükben ezek egyrészes nevekként funkcionálnak. Erre a szlovák eredetű *Cserliszka* név hozható példaként. A *Cserliszka* név esetében ugyanis a beszélők számára nem világos a *-liszka* utótag 'puszta' jelentése, emiatt a beszélők rendre kiegészítik a nevet a *rét* fajtajelölő utótaggal (lásd. *Cserliszka-rét*).

⁸ A továbbiakban szlk. (er.) rövidítéssel. Az *er.* rövidítés okához szintén vö. a dolgozat 3.4. fejezetét.

⁹ Kétrészes neveknek tekintettem azokat a neveket, amelyek szlovák, sváb vagy ruszin eredetű előtag + magyar fajtajelölő utótag összetételéből (ca. típus), mint például a *Mlaka-rét* a háromhutai anyagban, illetve a komlóscai anyagban a *Szkalka-szikla*, vagy magyar viszonyítást kifejező előtag + szlovák, sváb és ruszin eredetű utótag összetételéből alakultak (cb. típus), mint a *Nagy-Ubocs* (Háromhuta) és *Felső-Pidinka* (Komlóska) nevek.

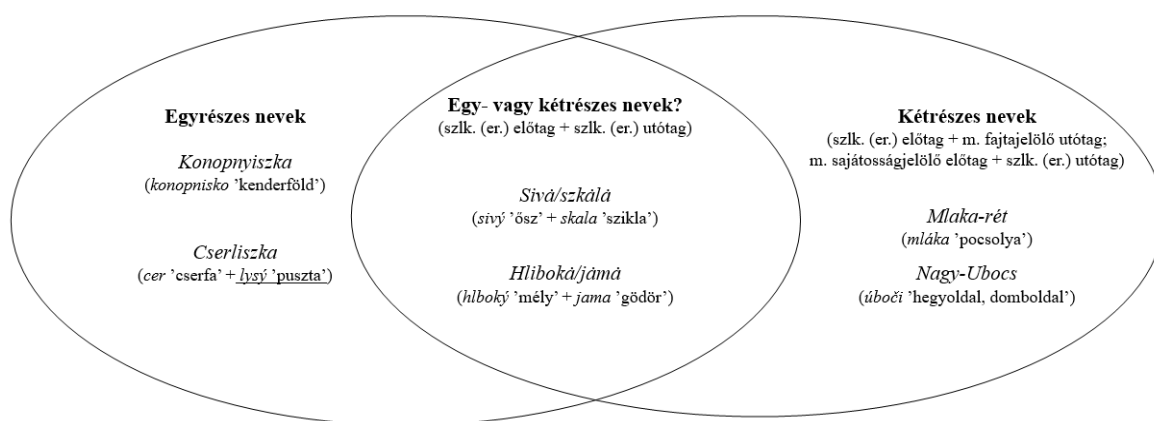
illetve kétrészesnek minősítése felé, de főként arra voltam figyelemmel, hogy az adatközlő, akitől az adott névemlítés származik, ismeri-e a névrészek szemantikai tartalmát.

A már említett 88 névadat között számottevően nagy arányban az egyrészes nevek (pl. *Cserliszka*, *Billiruhnek*, *Spalenyica*) szerepelnek; összesen mintegy 60 egyrészes szlovák eredetű nevet tartalmaz a névállomány, amely a teljes minta (vagyis az összes szlovák eredetű név) 68%-át jelenti. A kétrészes nevek között 12 névadat tartozik abba az alkategóriába, amelynek mind elő-, mind pedig utótagja szlovák eredetű (pl. *Regecki/potok*, *Telkobánszki/járek*) vagyis e nevek előfordulása a szlovák eredetű nevek korpuszában 14%-ában figyelhető meg.

Igencsak gyakori jelenség ugyanakkor az is, amikor egy-egy szlovák eredetű név magyar fajtajelölő utótaggal egészül ki (pl. *Cserliszka-rét*, *Pockála-tető*, *Packa-ráta*). E jelenséget összesen 14 névadat szemlélteti, vagyis a szlovák eredetű névrészt tartalmazó nevek 16%-ában fordul elő.

Jellemzően azonban a szlovák eredetű névalakok utótagja már eleve földrajzi köznévi jelentéssel bír (pl. a szlk. (er.) *Cserliszka*, *Kotliszka* nevek *-liszka* 'puszta' utótagja a hely jellegére utal, azonban a magyar nyelvrendszerbe a *rét* fajtajelölő utótaggal kiegészülve került át, lásd *Cserliszka-rét*, *Kotliszka-rét*). Tulajdonképpen tehát arról van szó, hogy a magyar nyelvhasználók számára a szlovák nyelvi eredetű földrajzi köznevek jelentése nem transzparens, emiatt a nevet kiegészítik egy magyar fajtajelölő utótaggal¹⁰.

Végül pedig a kétrészes nevek esetében számolhatunk olyan eshetőséggel is, amikor egy-egy szlovák eredetű név magyar sajátosságjelölő előtaggal egészül ki. Ez a jelenség ugyanakkor elenyésző számban, csupán két adat esetében (2%) figyelhető meg, vö. *Kis-Ubocs*, *Nagy-Ubocs*.

1. ábra. Háromhuta névrendszerének szlovák eredetű nevei a névszerkezet tekintetében

¹⁰ Bizonyos tekintetben hasonló jelenségről van tehát szó, mint amit többek között az ómagyar kori *Aszó-jó-séd* névforma kapcsán tapasztalhatunk. Az *Aszó-jó-séd* név *séd* 'patak, folyó' utótagja ugyanis akkor kapcsolódott a névalakhoz, amikor az ugyanezzel a szemantikai tartalommal bíró *jó* földrajzi köznév jelentése elhomályosult (GYÖRFFY 2011: 128). Igaz ugyan, hogy az egyik esetben egy másik nyelvi elem, a másik esetben pedig egy korábbi magyar nyelvi elem nem transzparens volta hívja életre a változást, mindkét eset jól mutatja azonban azt, hogy a változás oka az, hogy az adott elem elveszíti eredeti fajtajelölő funkcióját.

4.2. Hercegkút sváb eredetű névállományának névszerkezeti sajátosságai

Hercegkút esetében az élőnyelvi adatállomány összesen 199 névadatot tartalmaz. E névemlések közül mintegy 95 esetben tartalmaz a név sváb eredetű névrészt, amely a teljes élőnyelvi minta 47,7%-a, vagyis arányaiban csaknem duplája a hutai névrendszerben előforduló szlovák eredetű neveknek. Ez az arány esetleg összefügghet azzal, hogy a települések lakosságának mekkora hányada szlovák/sváb anyanyelvű. Háromhután a lakosság 12,2% vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, Hercegkúton pedig a sváb lakosság a település 55,6%-át jelentette a gyűjtések idején.

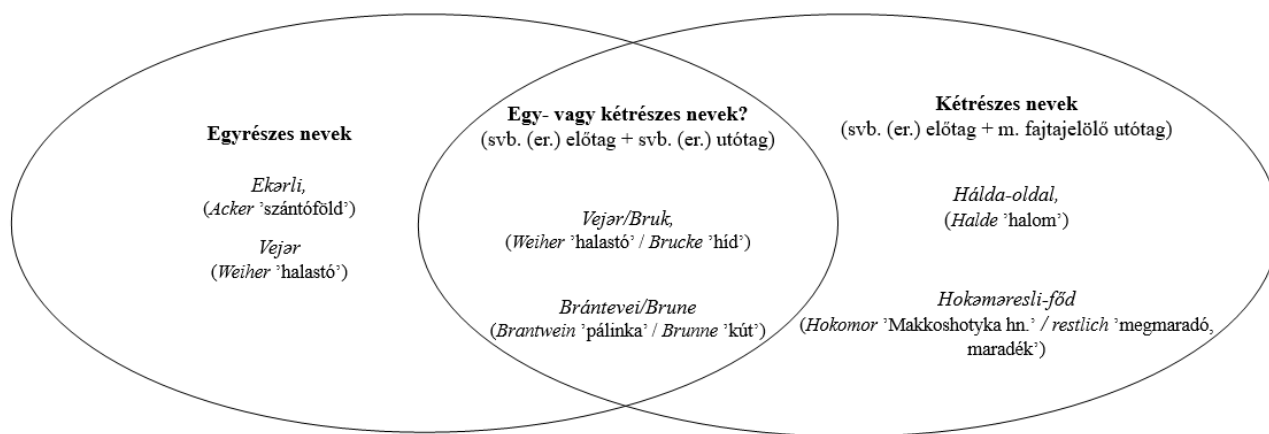
A háromhutai szlovák eredetű névrendszerhez hasonlóan¹¹ a hercegkúti anyagban az alábbi alkategóriákkal számoltam:

- a. Egyrészes nevek
- b. Egy- vagy kétrészes nevek?
sváb (eredetű)¹² előtag + svb. (er.) utótag
- c. Kétrészes nevek
svb. (er.) előtag + m. fajtajelölő utótag

A sváb eredetű nevek korpuszának 44,2%-át az egyrészes nevek teszik ki (pl. *Ekərli, Álvándər*), vagyis 42 névemlések sorolható e kategóriába. Az adatállomány legnagyobb részét ugyanakkor a kétrészes nevek jelentik, azon belül is abba az alkategóriába sorolható a legtöbb név, amelynek mind előtagja, mind pedig utótagja sváb eredetű (pl. *Hákebus/Ákər, Tirkə/Brune*). Összesen 45 adat esetében figyelhető meg ez a jelenség, vagyis a teljes sváb eredetű neveket tartalmazó korpusz 47,4%-ában. Végül pedig jóval kisebb arányban, de előfordultak olyan nevek is, melyek esetében a sváb eredetű név magyar fajtajelölő utótaggal egészült ki; ez összesen 8 adat, vagyis a névállomány 8,4%-a (pl. *Hálda-oldal, Hokəməresli-főd*).

¹¹ Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy a hercegkúti névrendszer nem tartalmaz olyan neveket, melyek magyar viszonyítást kifejező előtag és sváb eredetű utótag összetételéből keletkeztek.

¹² A továbbiakban svb. (er.) rövidítéssel. Az *er.* rövidítés okához vö. a dolgozat 3.4. fejezetét.

2. ábra. Herceghút névrendszerének sváb eredetű nevei a névszerkezet tekintetében

4.3. Komlóskai ruszin eredetű névállományának névszerkezeti sajátosságai

A komlóskai élőnyelvi gyűjtésből egy 164 helynévadatot tartalmazó adatbázist állítottam össze. Az adatbázisban szereplő neveknek a 45,7%-a (75 helynévadat) tartalmaz ruszin eredetű névrészt. Ez az arány megközelítőleg azonosnak tekinthető a herceghúti anyagban előforduló sváb eredetű nevek arányaival. Érdekes azonban, hogy míg Herceghúton mára a sváb nyelv aktív használata már a kétnyelvű lakosok esetében is viszonylag háttérbe szorult, addig Komlóskán még az idősebb generáció beszélői aktívan használják a településre jellemző komlóskai ruszin nyelvjárást a mindennapi érintkezések során. Nem világos tehát egyelőre, hogy milyen összefüggésekkel magyarázható a települések névanyagában előforduló másik nyelvi eredetű neveknek az aránya.

A komlóskai ruszin eredetű neveknek az etimologizálása a korábbi két gyűjtéshez képest több szempontból is problémásnak tűnt. Egyfelől amiatt, hogy nem álltak rendelkezésemre korábbi helynévgyűjtések, amelyek többek között a névrészek szegmentálásában, valamint a standard névformák megállapítása során nyújtottak volna segítséget. Másfelől a nevek etimológiájának felfejtését tovább bonyolította a komlóskai ruszin nyelvváltozat kevert nyelvi sajátossága is. Ennek hátterében az áll, hogy a II. világháborút követően a ruszin nyelv használatát kiszorították, s helyette az iskolákban a szlovák nyelvet vezették be, melynek következményeként bizonyos generációk szlovák nyelven (is) szocializálódtak.

E kevert nyelvi sajátosság miatt igencsak nagy problémát okozott néhány helynév etimológiájának a felfejtése. Bizonyos esetekben a teljes név, míg máskor egyetlen névrész maradt ismeretlen eredetű. Dolgozatomnak ebben a részében arra keresem a választ, hogy a ruszin eredetű névrészt tartalmazó nevek esetében milyen szabályszerűségek mutathatók ki a névszerkezeti sajátosságok tekintetében.

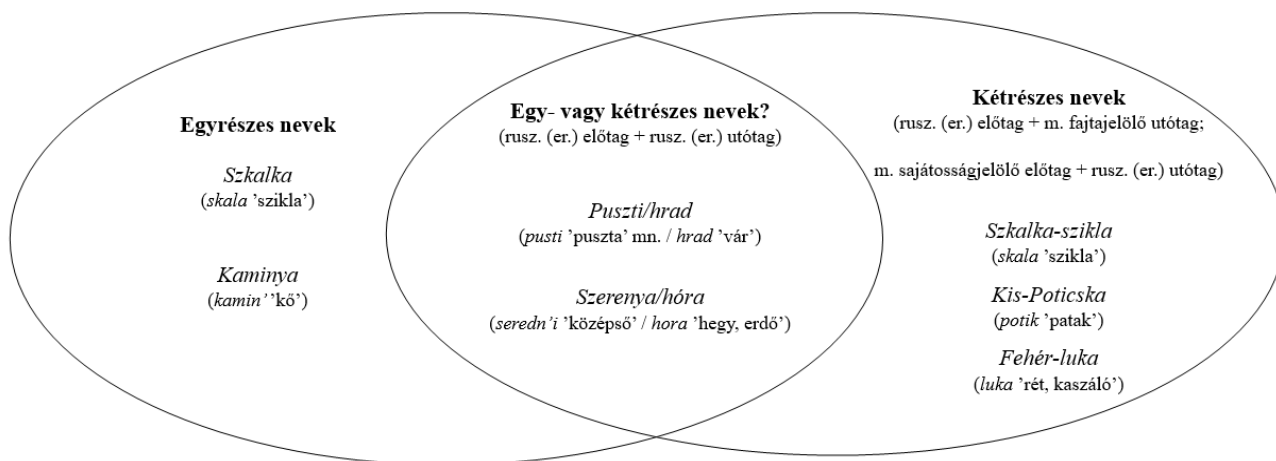
A már említett 75 ruszin eredetű név között 18 olyan ismeretlen eredetű helynév adathozható, amelyek esetében bizonytalan megítélni, hogy a név egy vagy több névrészből áll, így a továbbiakban az arányok ennek függvényében változnak, és arra az 57 helynévre vonatkoznak, amelyek etimologizálása megtörtént. Reményeim szerint a jövőben szlavista szakemberek segítségével sikerülni fog az egyelőre ismeretlen etimológiájú nevek eredetének a meghatározása is, amellyel pontosabb képet fogunk látni a névszerkezetek arányának megoszlása kapcsán.

A háromhutai és herceggúti gyűjtésekhez hasonlóan a komlóscai névanyagban is az alábbi alkategóriákkal számoltam a névszerkezeti sajátosságok meghatározásakor:

- a. Egyrészes nevek
- b. Egy- vagy kétrészes nevek?
ruszin (eredetű)¹³ előtag + rusz. (er.) utótag
- c. Kétrészes nevek
 - ca. rusz. (er.) előtag + m. fajtajelölő utótag
 - cb. m. sajátosságjelölő előtag + rusz. (er.) utótag

Az 57 ruszin eredetű névadatot figyelembe véve 19 esetben fordulnak elő az egyrészes nevek (pl. *Kaminya* 'kö', *Uhliszko* 'szénégető hely'), amely az etimológiával rendelkező ruszin eredetű korpusznak a 33,3%-a. Közel azonos arányban fordulnak elő azok a nevek, amelyeknek mind az előtagja, mind pedig az utótagja ruszin eredetű, ez összesen 23 név, vagyis az elemzett korpusz 40,3%-a. Erre példaként hozhatók az alábbi helynevek: *Szerenya/hóra* (*seredn'i* 'középső' / *hora* 'hegy, erdő'), *Věse/szēla* (*Vyšē selo* 'felvég'), *Pushti/hrad* (*pusti* 'puszta' mn. / *hrad* 'vár'), *Fehérvaluka*, *Fehérova-luka* (*Fehér szn.* / *luka* 'rét, kaszáló'). A kétrészes nevek ca. típusába 7 névadat (12,2%) (pl. *Uhliszko-patak*, *Poticskai-patak*, *Szkalka-szikla*), és a cb. típusba 8 névadat (14%) tartozik. A cb. típusra példaként szolgálnak az alábbiak: *Kis-Poticska*, *Alsó-Pidinka*, *Fölső-Pasika*, *Fehér-luka/Fehér-Luka*).

¹³ A továbbiakban rusz. (er.) rövidítéssel. Az *er.* rövidítés okához szintén vö. a dolgozat 3.4. fejezetét.

3. ábra. Komlóska névrendszerének ruszin eredetű nevei a névszerkezet tekintetében

4.4. A névszerkezeti sajátosságok alapján levonható következtetések

Mindezek alapján pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a másik nyelvi eredetű névrészt tartalmazó nevek esetében a névszerkezeti sajátosságok figyelembevétele is segítségünkre lehet annak megítélésében, hogy az adott név mely névrendszerhez tartozik.

A kétrészes, magyar fajtajelölő utótagot tartalmazó nevek kapcsán tehát teljes bizonyossággal tehetjük le a voksunkat a neveknek a magyar névrendszerhez való tartozása mellett. A három névanyag elemzésének összevetésekor ugyanis azt a tapasztalatot fogalmazhatjuk meg, hogy mindhárom névrendszerre jellemző, hogy a szlovák, sváb és ruszin eredetű nevek a magyar névrendszerbe gyakran fajtajelölő utótaggal kiegészülve kerülnek át. A földrajzi köznévvél való kiegészülés tipikus integrálódási folyamatnak tekinthető a magyar nyelvben, melyre többek között PÓCZOS RITA is ráirányítja a figyelmet a munkájában (2010: 146).

A névszerkezeti sajátosságok az olyan nevek esetében is a magyar névrendszerhez való tartozást igazolják, amikor a másik nyelvi eredetű név magyar sajátosságjelölő előtagot kap, például *Kis-Ubocs*, *Nagy-Ubocs* (*úbočie* 'hegyoldal, domboldal').

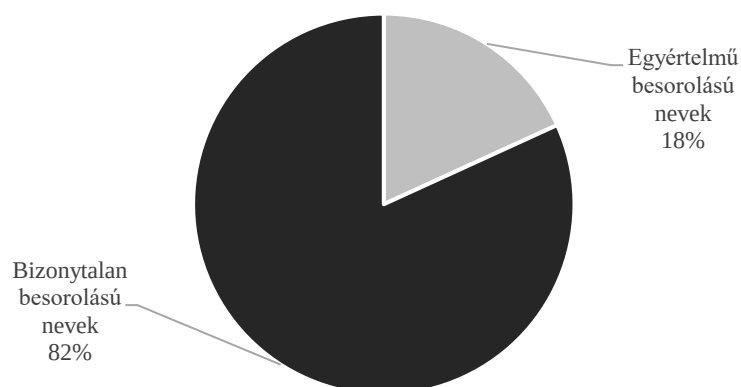
Abban az esetben azonban, amikor a név előtagja és utótagja is másik nyelvi eredetű, és a névhasználók számára a nevek transzparenssek, tehát valóban kétrészes névként funkcionálnak, a nevek másik nyelvi névrendszerhez való tartozása valószínűsíthető. A kérdés azonban a valóságban igen bonyolult, mivel az aktív kétnyelvű beszélők minden bizonnyal kétrészes névként, a magyar egynyelvű beszélők viszont akár egyrészes névként is használhatják ezeket.

4.4.1. Egyértelműen és bizonytalanul besorolható nevek

Ezek alapján azt látjuk tehát kirajzolódni, hogy a névszerkezeti szempont figyelembevételével a helynevek két csoportba sorolhatók a nevek különböző névrendszerhez tartozásának megítélésében.

Vannak tehát egyfelől azok a nevek, amelyek egyértelműen magyar neveknek tekinthetők, mert a) magyar fajtajelölő utótagot, vagy b) magyar sajátosságjelölő elemet tartalmaznak. A második kategóriába pedig azok a nevek tartoznak, amelyeknek bizonytalan a megítélése a névszerkezeti szempont alapján; ezek az egyrészes nevek¹⁴, valamint azok a kétrészes nevek, amelynek mind elő-, mind pedig utótagja másik nyelvi eredetű. Noha ebben az esetben is fontos újra megjegyezni, hogy az egyrészes és kétrészes nevek közötti átmenetet továbbra is egy skálán kell elképzelnünk.

Háromhuta élőnyelvi névállományában adatolható 88 szlovák eredetű helynév közül az elmondottak alapján 72 olyan név található, amely a bizonytalan besorolású nevek kategóriájába tartozik, tehát a szlovák eredetű korpusz 82%-át teszik ki ezek a nevek. Mindösszesen pedig csupán 16 névadat kapcsán tehetjük le teljes bizonyossággal a voksunkat a neveknek a magyar névrendszerhez való tartozása mellett; ez a szlovák eredetű névrészt tartalmazó nevek 18%-a.

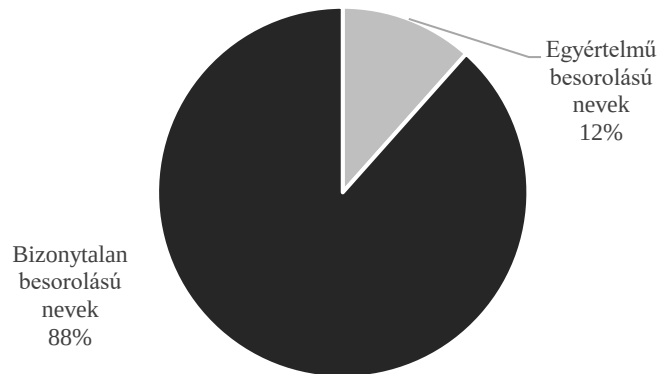

4. ábra. A szlovák eredetű névrészt tartalmazó helynevek névrendszerhez tartozásának valószínűsége a névszerkezeti szempont alapján a háromhuti névállományban (N=88)

Ugyanezt a herceghúti anyagban megvizsgálva a következő megállapításokat tehetjük. Mindösszesen 8 olyan helynév előfordulását tapasztaljuk, amely egyértelműen a magyar névrendszerhez való tartozást mutatja, mivel ezek a nevek magyar fajtajelölő utótaggal rendelkeznek. Szintén a magyar névrendszerhez tartozik 3 olyan névadat, amelyek noha egyrészesek, de magyar *-k* többesjel kapcsolódik hozzájuk (lásd *Bilákerek*, *Hausakerek*, *Hauszekerek*). Ez azt jelenti, hogy a

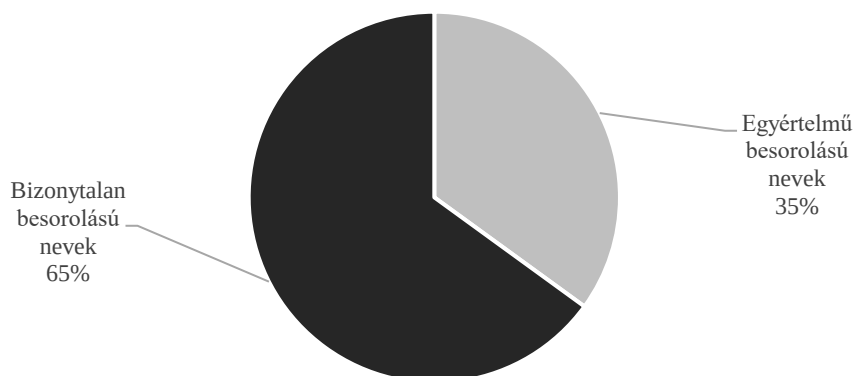
¹⁴ Ez alól kivételt képeznek azok az esetek, amikor a másik nyelvi eredetű név magyar *-k* többesjelet kap, ez ugyanis egyértelműen mutatja, hogy már a magyar névrendszerbe átvett jövevénynévről van szó. Erre a herceghúti névanyagból példaként említhetők a *Bilákerek* (*Bühl* 'halom' / *Acker* 'szántóföld' + *-k*), illetve *Hauszekerek* (*Hause* 'ház' / *Acker* 'szántóföld' + *-k*) helynevek.

bizonytalan besorolású nevek közé tartozik a többi egyrészes név (39 névadat), valamint a kétrészes nevek, amelyek sváb eredetű elő- és utótaggal rendelkeznek. Így 11 helynév sorolható az egyértelműen magyar névrendszerhez tartozó nevekhez, illetve 84 névadatot tartalmaz a bizonytalan besorolású nevek kategóriája.

5. ábra. A sváb eredetű helynevek névrendszerhez tartozásának valószínűsége a névszerkezeti szempont alapján a herceggúti névállományban (N=95)

Végül pedig a komlóskai anyag ruszin eredetű helyneveit figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy az egyértelműen besorolható nevek kategóriájába 20 névadat sorolható (ezek a c. típusba tartozó kétrészes nevek, valamint azok az egyrészes nevek, amelyek magyar *-k* többesjelet tartalmaznak), vagyis az elemzett ruszin eredetű nevek tartalmazó korpusz 35%-a. És végül a bizonytalanul besorolható nevek kategóriájába tartoznak a b. típusba tartozó nevek (21 névadat), valamint a többi egyrészes név (16 névadat), s ezzel a bizonytalan besorolású nevek csoportjába összesen 37 névadat tartozik, vagyis az elemzett korpusz 65%-a.

6. ábra. A ruszin eredetű helynevek névrendszerhez tartozásának valószínűsége a névszerkezeti szempont alapján a komlóskai névállományban (N=57)

Az eddigi elemzések eredményei — vagyis az egyértelműen és a bizonytalanul besorolható nevek aránya — véleményem szerint még inkább felhívják a figyelmet a kérdéses terület névadatainak adott névrendszerhez való tartozását illető nehézségekre. Az általam végzett három vizsgálatból tehát kitűnik, hogy a jövőben érdemes minél nagyobb hangsúlyt fektetni az elhatárolási kérdésekre, hiszen mindhárom esetben jóval több mint a nevek fele a bizonytalanul besorolható nevek kategóriájába tartozik.

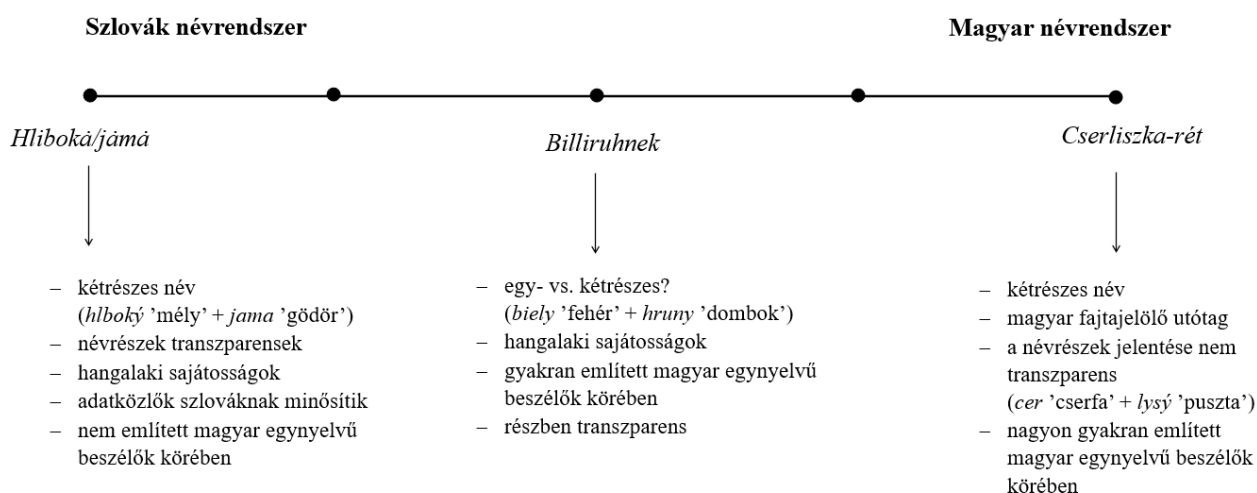
5. Részösszegzés

Az eddigiek összegzéseként a következő gondolatokat fogalmazhatjuk meg. A három település élőnyelvi névanyagának feldolgozása során abba a módszertani problémába ütköztem, hogy az aktív kétnyelvű beszélőkkel készített interjúkból származó adatok esetében igencsak problematikusnak bizonyult határt húzni a másik nyelvi, valamint másik nyelvi eredetű, vagyis jövevénynevek között. Ennek oka, hogy az adatgyűjtés magyar nyelven történt. Ismeretes ugyanakkor, hogy aktív kétnyelvű beszélők esetében a helynevek használata átjárhatóságot mutat a különböző nyelvi rendszerek között, éppúgy, mint bármely más nyelvi elem használata esetében. Emiatt azt az elvet követtem, hogy a magyar szöveggörnyezetben elhangzott neveket kivétel nélkül szlovák, sváb és ruszin eredetű magyar neveknek tekintettem. Bevezettem azonban olyan különböző kategóriákat és szempontokat, amelyek arra igyekeznek ráirányítani a figyelmet, hogy a gyakorlatban a nevek adott névrendszerhez való tartozását illetően azokat tulajdonképpen egy skála különböző pontjai között kell elképzelnünk. Mindezt az alább látható illusztráció mutatja be.

Az ábra azt igyekszik bemutatni, hogy a korábban számba vett szempontok együttes érvényesítése alapján hogyan képzelhető el a skála két végpontja, vagyis a helynevek másik nyelvi névrendszerhez és a magyar névrendszerhez való tartozás között. Vegyük példaként először a szlovák eredetű *Terkovánszki/járek* helynevet. E névadat Háromhuta névanyagában kétrészes névként van számontartva, mivel olyan kétnyelvű adatközlőtől származik, akinek a névtest mindkét eleme szemantikailag transzparens, vagyis tudja, hogy a név előtagja a Telkibánya településnév szlovák megnevezése, melyhez utótagként a 'patak' jelentésű *járek* földrajzi köznév kapcsolódik. Az adatközlő továbbá az interjúban azt is hozzátette, hogy a név szlovák, és magyar megfelelője a *Királyos-patak*. Emellett az szintén erősíti a név szlovák névrendszerhez tartozásának valószínűségét, hogy magyar egynyelvű beszélők nem ismerik ezt a nevet, csupán a *Királyos-patak* helynevet, és annak további magyar névvariánsait ismerik és használják. Végezetül pedig a név hangalaki sajátosságainak figyelembevétele is a korábbiakat erősíti.

A skála másik végpontján az ábrán a *Kotliszka-rét* helynév látható. E névemlítés kapcsán egyértelműen tehetjük le a voksunkat amellett, hogy a név a magyar névrendszer részét képezi. Ennek oka, hogy a név nagyon gyakori adatolású a magyar egynyelvű beszélőktől származó adatok között. A név a magyar névrendszerbe történő integrálódása során magyar fajtajelölő utótaggal kiegészülve került át, mivel az egynyelvű beszélők számára a *Kotliszka* helynév *liszka* 'puszta' utótagjának szemantikai tartalma nem transzparens, így az említett névelem elveszíti eredeti fajtajelölő funkcióját.

A skála közepén a *Billiruhnek* helynév szemléltet egyfajta átmeneti állapotot a két névrendszer között. Bizonytalan megítélni, hogy egy- vagy kétrészes helynévről van-e szó, mivel az aktív kétnyelvű beszélők számára mindkét névrész jelentése átlátszó (lásd. 'fehér domb'), azonban nagyon gyakori említésű a magyar egynyelvű beszélők között is. A magyar egynyelvű lakosok között akadt olyan, aki egyáltalán nem ismerte a név szemantikai tartalmát, viszont előfordult olyan is, aki a *ruhnek* utótag 'domb' jelentését ismerte.

7. ábra. A nevek különböző névrendszerhez való tartozásának skálája

6. A névpárok névrendszertani elemzése

6.1. A névpárok leíró szempontú vizsgálata

Az elemzés következő szintjén azt vizsgálom, hogy a szlovák, sváb, valamint ruszin eredetű neveket hogyan vette át a magyar nyelv; és hogy milyen megfelelések mutatkoznak az azonos denotátumra vonatkozó nevek között. Az elemzés alapját a PÓCZOS RITA által kidolgozott módszertan jelenti. A szerző a Baranya megyei Sásdi járás német-magyar kétnyelvű névanyagának vizsgálatához a HOFFMANN ISTVÁN-féle funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai, és keletkezéstörténeti elemzési keretet veszi alapul úgy, hogy egy lehetséges vizsgálati keretet alkot, amely nemcsak a

német-magyar kétnyelvű települések névrendszereinek elemzéséhez, hanem tulajdonképpen bármely más két nyelv kontaktusával kialakult névrendszer kapcsán alkalmazható (PÓCZOS 2010: 175).

A modellt legutóbb DITRÓI ESZTER adaptálta monográfiájának A idegen nyelvi környezet hatása a helynévmintákra című fejezetében. A szerző munkájában a VMFN. háromnyelvű (magyar, vend-szlovén, német) névanyagának elemzésével foglalkozott. A vizsgálat legfőbb tanulsága — PÓCZOS RITA eredményeivel ellentétben —, hogy „a Vendvidéken viszonylag kismértékű a különböző nyelvű helynévrendszerek egymásra gyakorolt hatása, de kétségtelenül megragadhatók efféle interferenciajelenségek” (DITRÓI 2017: 127).

A következőkben a PÓCZOS RITA-féle tipológiát mutatom be saját példákon keresztül. Az elemzés során a települések élőnyelvi névanyagából dolgozom, a példák szemléltetésére pedig mindig a névadatok fonetikus lejegyzett alakját adom meg. Mindezt az indokolja, hogy a fonetikus alakokon keresztül a hangalaki megfelelések jobban szemléltethetők, ezért a következetesség céljából a későbbi példák esetében is a nevek fonetikus lejegyzett alakjait adom meg.

A szerző modellje szerint a kétnyelvű névpárok esetében tipikus viszonyok a hangalaki megfelelések, a szemantikai megfelelések, valamint ezek kombinációi, s ezek további alkategóriákra oszthatók aszerint, hogy a megfelelés milyen mértékben érinti a név szerkezetét (PÓCZOS 2010: 182). Mindezek mellett pedig olyan eshetőség is fennáll, hogy a névpárok tagjait semmilyen nyelvi viszony nem köti össze, csupán a denotátumok azonossága; rájuk szabad névpárként tekintünk (PÓCZOS 2010: 182). PÓCZOS RITA modelljét elemzésemben az eddig elmondottak értelmében úgy adaptálom, hogy a legtöbb esetben nem kétnyelvű névpárokról, hanem a magyar nyelvben megfigyelhető magyar és másik nyelvi eredetű névpárokról beszélek.

6.1.1. Hangalaki megfelelések

A hangalaki megfelelések között a szerző további alkategóriákat határoz meg, amik lehetnek a) teljes hangalaki megfelelések, illetve b) részleges hangalaki megfelelések (PÓCZOS 2010: 182). A teljes hangalaki megfelelés kategóriájába PÓCZOS RITA azokat a névpárokat sorolja, amelyek között legfeljebb fonetikai, fonológiai eltérés tapasztalható (2010: 185). A korábban felvázolt kritériumok alapján feltételezhetjük, hogy teljes hangalaki megfelelésekre a hutai névanyagban példaként szolgálnak a szlk. (er.) *Danyóka* ~ m. *Danyouka*, szlk. (er.) *Ubocs* ~ m. *Uboucs*; a hercegkúti anyagban a svb. (er.) *Drekloh* ~ m. *Drekló*, svb. (er.) *Bül* ~ m. *Bil*; svb. (er.) *Hákabus* ~ m. *Hakebus* névpárok, a komlóscai névanyagban pedig többek között a rusz. (er.) *Tócsjanka* ~ m. *Toucsjanka* névpár. Azt azonban ismét fontos hangsúlyoznunk, hogy a sváb, ruszin, illetve szlovák minősítéseket leginkább egy az adott nyelven lefolytatott interjú erősítheti meg a későbbiekben.

Részleges hangalaki megfelelésre pedig az alábbi névpárok említhetők: a hutai anyagban a szlk. (er.) *Cserliszka* ~ m. *Cserliszka-rét*, szlk. (er.) *Kotliszka* ~ m. *Kotliszka-rét*, szlk. (er.) *Pasëka* ~ m. *Paseka-rét*, a hercegekúti anyagban a svb. (er.) *Háldə* ~ m. *Hálda-oldal*, a komlóskai névanyagban pedig a rusz. (er.) *Szkalka* ~ m. *Szkalka-szikla*, rusz. (er.) *Poticska* ~ m. *Poticskai-patak* névpárok.

6.1.2. Szemantikai megfelelések

A szemantikai megfelelések a hangalaki megfeleléshez hasonlóan szintén a) teljes szemantikai megfelelés — amelyre a háromhutai anyagban a szlk. (er.) *Koszcel* (*kostol* 'templom') ~ m. Templom, szlk. (er.) *Rubanyiszka* (*rúbanisko* 'irtás') ~ m. *Vágás*, szlk. (er.) *Sivà/szkàlā* (*sivý* 'ősz' mn. / *skala* 'szikla') ~ m. *Ősz-szikla*; a hercegekúti anyagban a svb. (er.) *Brántevei/Bruna* (*Brantwein* 'pálinka' / *Brunne* 'kút') ~ m. *Pálinka-kút*, svb. (er.) *Kreice/Viág* (*Greuz~Greuze* 'kereszt' / *Weag* 'út') ~ m. *Kereszt út*, svb. (er.) *Vejər* (*Weiher* 'halastó') ~ m. *Halastó*, a komlóskai anyagban pedig a rusz. (er.) *Pushti/hrad* (*pusti* 'puszta' mn. / *hrad* 'vár') ~ m. *Pusztavár*, rusz. (er.) *Szerenya/hóra* (*seredn'i* 'középső' / *hora* 'hegy, erdő') ~ m. *Közép-domb* névpárok említhetők — és b) részleges szemantikai megfelelés alcsoportra bonthatók. Ez esetében pedig számolhatunk továbbá a 1b) kétrészes nevek részleges szemantikai megfeleltetésével (pl. a hercegekúti anyagban a svb. (er.) *Tirkə/Brune* (*Türke* 'török' / *Brunne* 'kút') ~ m. *Pogány-kút*), valamint 2b) kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfeleltetésével, pl. svb. (er.) *Bül* (*Bühl* 'domb, halom') ~ m. *Gombos-hegy*, illetve rusz. (er.) *Szvinárka* (*svyn'a* 'disznó') ~ m. *Disznós-kút* névpárok.

6.1.3. Szabad névpárok

Végül pedig — ahogyan arról már korábban említést tettem — számolhatunk olyan esettel is, amikor sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a névpártagok között, vagyis szabad névpárként tekinthetünk rájuk. Erre a hutai anyagból a szlk. (er.) *Ubocs* (*úbočie* 'hegyoldal, domboldal') ~ m. *Kis-Királyos*, szlk. (er.) *Szpalenyica* (*spálenisko* 'égés helye') ~ m. *Hangyás* névpárok említhetők, a hercegekútiból pedig a svb. (er.) *Hausakər* (*Hause* 'ház' / *Acker* 'szántófield') ~ m. *Kőporosi-szőlő* névpár tartozik ide.

6.1.4. A névpárok közötti megfelelések viszonya

a háromhutai névanyagban

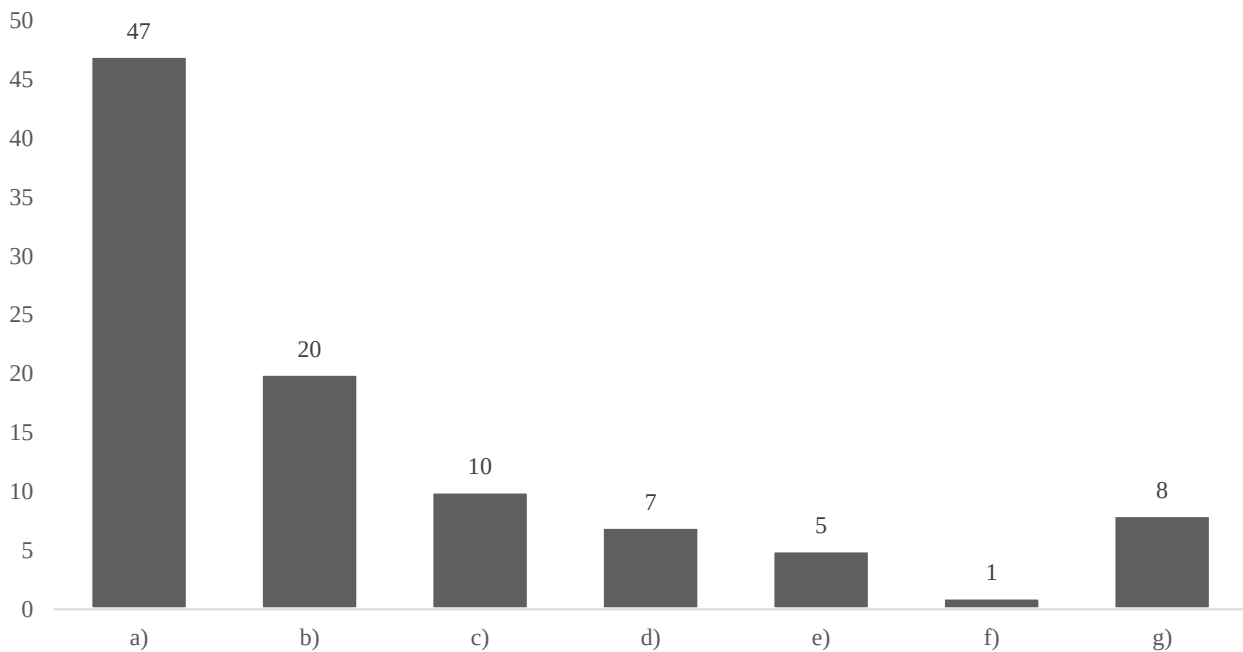
A háromhutai névállományt összesen 98 névpár alkotja, melyek 28 különböző objektumot jelölnek. Az eddigiekben bemutatott modell alapján az alábbiakban oszlik meg a névpárok tagjai közötti megfelelések viszonya a névrendszerben:

A hangalaki megfelelések szempontjából a teljes hangalaki megfelelések kategóriájába 47 névpár sorolható, pl. szlk. (er.) *Billiruhnnek* ~ szlk. (er.) *Billiruhnka*, szlk. (er.) *Gribócsik* ~ m. *Gribóucsik*, amely a névpárok korpuszának mintegy 48%-át jelenti. A többi alkategóriát figyelembe véve a részleges hangalaki megfelelések esetébe tartozó névpárok is viszonylag gyakran előfordulnak; 20 névpár esetében mutatható ki részleges hangalaki megfelelés, pl. szlk. (er.) *Spálenyica* ~ m. *Pajenyica-rét*, szlk. (er.) *Cserliszka* ~ m. *Cserliszka-rét*, vagyis e jelenség az adatállomány 20,4%-ában figyelhető meg.

Az elemzés során gyakorta előfordultak olyan névpárok, melyek tagjai között mind hangalaki, mind pedig szemantikai megfelelés megfigyelhető. Összesen 10 névpár, vagyis a korpusz 10,2%-a sorolható a hangalaki és szemantikai megfelelések kombinációjának alkategóriájába, pl. szlk. (er.) *Terkovánszki/járek* (*jarok* 'patak, árok') ~ m. *Telkibányaji-patak*, szlk. (er.) *Regecki/potok* (*potok* 'patak') ~ m. *Regéci-patak*.

A szemantikai jellegű megfelelések esetében 7 névpár kapcsán figyelhető meg teljes szemantikai megfelelés, pl. szlk. (er.) *Billi/ruhnka* (*biely* 'fehér' / *hruny* 'dombok') ~ m. *Fehér-domb*, szlk. (er.) *Koszel* (*kostol* 'templom') ~ m. *Templom*; ez a névanyag 7,1%-át jelenti. A részleges szemantikai megfelelések további két alkategóriába sorolhatók a PÓCZOS-féle tipológia alapján. A kétrészes nevek részleges megfeleltetése, pl. szlk. (er.) *Telkobánszk/potok* ('Telkibánya' hn. / *potok* 'patak') ~ m. *Kirájos-patak*, szlk. (er.) *Jevi/kameny* (*l'avý* 'bal' / *kameň* 'kő') ~ m. *Éva-kő* típusú megfelelések 5 névpár esetében mutathatók ki (5,1%), míg a kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése mindössze 1 névpár kapcsán adatolható: szlk. (er.) *Koszel* (*kostol* 'templom') ~ m. *Szent Anna templom*, vagyis a névpárokból álló korpusz csupán 1%-ában.

Végül pedig – ahogyan arról már fentebb szóltam – olyan esettel is számolhatunk, amikor a névpárok tagjait semmilyen nyelvi viszony nem köti össze, vagyis szabad névpárként tekinthetünk rájuk. Ez a típus a hutai anyag esetében 8 névpár kapcsán figyelhető meg, pl. szlk. (er.) *Ubócs* (*úbočie* 'hegyoldal, domboldal') ~ m. *Kis-Királyos*, vagyis a jelenség 8,2%-ban van jelen a névanyagban.

8. ábra. A háromhutai névpárok tagjai közötti megfelelések viszonyának megoszlása (N=98)

- a) Teljes hangalaki megfelelés
- b) Részleges hangalaki megfelelés
- c) Hangalaki és szemantikai megfelelés kombinációja
- d) Teljes szemantikai megfelelés
- e) Kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- f) Kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- g) Szabad névpárok

6.1.5. A névpárok közötti megfelelések viszonya

a hercegekúti névanyagban

A hercegekúti élőnyelvi gyűjtés során 32 olyan objektum került elő, amelyek megnevezései mind magyar, mind pedig sváb eredetű neveket tartalmaznak. A 32 objektumot összesen mintegy 147 névpár nevezi meg. A névpárok között a háromhutaihoz hasonlóan előfordulnak olyan esetek, amikor a névpár egyik tagja magyar, a másik sváb eredetű, illetve olyan névpárokat is tartalmaz a névanyag, amikor a névpár mindkét tagja sváb eredetű.

A névpárok tagjai közötti megfelelések viszonyát vizsgálva a következő eredmények születtek:

A teljes, 147 névpárból álló névanyag 48 olyan névpárt tartalmaz, amelyekben a tagok között teljes hangalaki megfelelés figyelhető meg, pl. svb. (er.) *Biláker* ~ svb. (er.) *Bil/Ákër*, svb. (er.) *Hausakerek* ~ svb. (er.) *Hausz/Áker*, vagyis teljes hangalaki megfelelés a névpárok korpuszában 32,6%-ában előforduló jelenség.

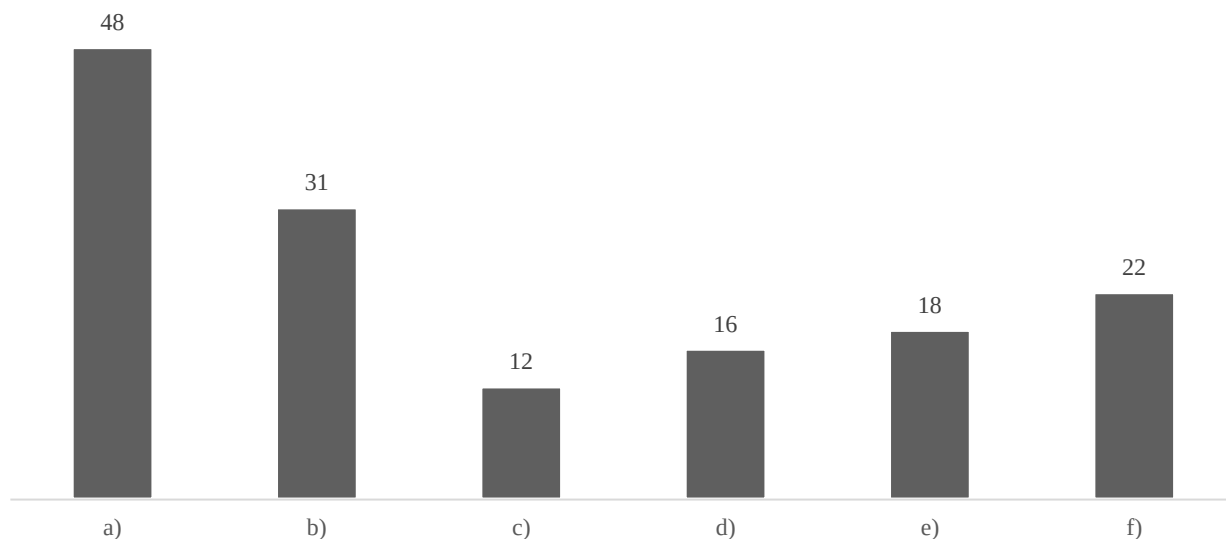
A hangalaki megfelelések másik csoportjába azok a névpárok tartoznak, amelyek tagjai között részleges hangalaki megfelelés lép fel; ezek jellemzően azok a névpárok, amelyeknek a) magyar tagja fajtajelölő utótaggal egészíti ki az adott sváb eredetű egyrészes nevet, vagy b) a sváb eredetű név

fajtajelölő utótagját a magyar nyelvhasználó elhagyja, pl. svb. (er.) *Tejh* ~ m. *Tejh-szőlő*, svb. (er.) *Hálden/Aker* ~ m. *Hálda*. E jelenségben 31 névpár érintett, ez a névpárok korpuszának 21%-át jelenti.

A szemantikai jellegű megfelelések egyik alcsoportjába, a teljes szemantikai megfelelést mutató névpárok kategóriájába összesen 12 névpár sorolható, vagyis a jelenség mindössze csupán 8,2%-ban fordul elő a névanyagban, pl. svb. (er.) *Kreice/Viág* (*Greuze* 'kereszt' / *Weag* 'út') ~ m. *Kereszt út*, svb. (er.) *Brántevei/Bruna* (*Brantwein* 'pálinka' / *Brunne* 'kút') ~ m. *Pálinka-kút*.

A részleges szemantikai megfelelést tartalmazó nevek között megkülönböztetünk továbbá a) kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelését, és b) kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelését. Az a) kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése típusú alcsoportba 16 névpár sorolható, ami a korpusz 10,9%-át teszi ki, pl. svb. (er.) *Haus/akər* (*Hause* 'ház' / *Acker* 'szántóföld') ~ m. *Kőporosi-föld*, svb. (er.) *Tirkə/Brune* (*Türke* 'török' / *Brunne* 'kút') ~ m. *Pogány-kút*. Közel hasonló az arány a b) kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése típusú alkategóriában; 18 névpár esetében figyelhető meg ez a jelenség, vagyis a teljes mintát figyelembe véve 12,2%-os előfordulással, pl. svb. (er.) *Grábe* (*Grabe* 'árok, patak') ~ m. *Hotykai-patak*, svb. (er.) *Sztál* (*Tal* 'völgy') ~ m. *Radvány-völgy*.

Végül pedig a hutai névanyaghoz hasonlóan Hercegekúton is előfordulnak olyan névpárok, amelyek tagjai között sem hangalaki, sem szemantikai jellegű megfelelés nem tapasztalható, pl. svb. (er.) *Trenki* (*Tränke* 'itató') ~ m. *Hatház utca*. E jelenség összesen 22 névpár kapcsán figyelhető meg, vagyis a teljes, névpárokból álló korpusz 15%-át a szabad névpárok jelentik. A hutai anyaggal ellentétben Hercegekúton nem fordult elő olyan névpár, amelynek tagjai a hangalaki és szemantikai jellegű megfelelés kombinációját mutatnák.

9. ábra. A hercegháti névpárok tagjai közötti megfelelések viszonyának megoszlása (N=147)

- a) Teljes hangalaki megfelelés
- b) Részleges hangalaki megfelelés
- c) Teljes szemantikai megfelelés
- d) Kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- e) Kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- f) Szabad névpárok

6.1.6. A névpárok közötti megfelelések viszonyai a komlóskai névanyagban

A komlóskai névpárokból álló korpuszt 44 névpár alkotja. A korábban is említett etimologizálással kapcsolatos probléma ebben az esetben csupán 2 névpárt érint (ezek a *Demena/barati* ~ *Bárány-rét* és *Zsedirszki/Darni* ~ *Darnói-völgy* névpárok), így a továbbiakban az elemzés eredményeit 42 névpárra vonatkoztatva ismertetem.

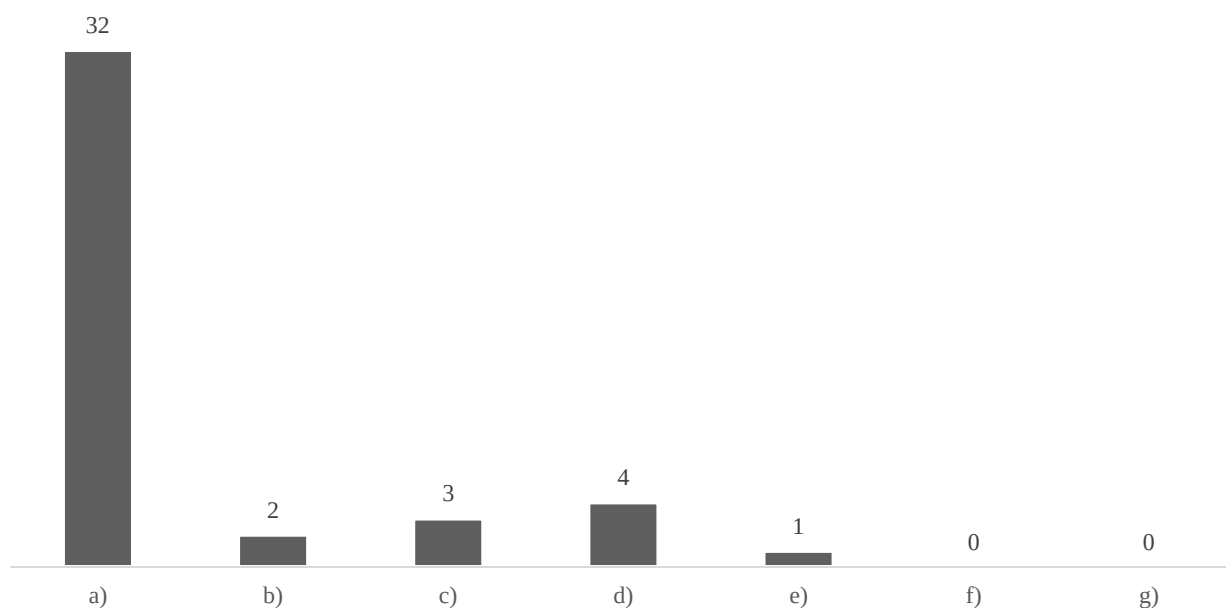
Az elemzés során leggyakrabban hangalaki megfelelésekre lettem figyelmes, ezen belül is a teljes hangalaki megfelelésre, amely típusba összesen 32 névpár sorolható (pl. *Kolemazsnova/sztudenka* ~ *Kolëmázsna/sztudenka*, *Hrosztocsova* ~ *Rosztocsova*); ez az elemzett névpárokból álló korpusz 76,2%-a. A hangalaki megfelelések másik altípusát a részleges hangalaki megfelelések jelentik, amely mindösszesen 2 névpár kapcsán mutatható ki (4,8%), ezek a rusz. (er.) *Szkalka* ~ m. *Szkalka-szikla*, rusz. (er.) *Poticska* ~ *Poticskai-patak* névpárok.

A hangalaki és szemantikai jellegű megfelelések kombinációja az olyan névpárok esetében került elő, mint a *Fehér-rét* ~ *Fehér-luka* ~ *Fehérva-luka* ~ *Fehérova-luka* (*Fehér* szn. / rusz. *luka* 'rét, kaszáló'), vagyis 3 névpár; 7,1%.

A névpárok tagjai között 3 típus szerint lehet elkülöníteni a szemantikai jellegű megfeleléseket. Elsőként a teljes szemantikai jellegű megfelelésekre térek ki. A komlóskai névpárokból álló

korpuszban levő névpárok közül mindössze 4 esetben (9,5%) mutatható ki teljes szemantikai megfelelés, mégpedig az alábbiaknál: rusz. (er.) *Pusztihrad* (*pusti* 'puszta' mn. / *hrad* 'vár') ~ m. *Pusztavár*, rusz. (er.) *Szerenya/hóra* (*seredn'i* 'középső' / *hora* 'hegy') ~ m- *Közép-domb*, rusz. (er.) *Bohonicsi/vehr* (*Boh* 'isten' / *verch* 'hegy') ~ m. *Isten-hegy*, rusz. (er.) *Bohanicsi/vehr* ~ m. *Isten-hegy*

A részleges szemantikai megfeleléseken belül 1 névpár esetében (2,4%) érhető tetten az egy- és kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése (rusz. (er.) *Szvinárka* [*svyn'a* 'disznó'] ~ m. *Disznós-kút*), a kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése típus pedig egy névpár esetében sem mutatható ki, csakúgy, mint ahogyan szabad névpárokat sem találunk a korpuszban.

10. ábra. A komlóscai névpárok tagjai közötti megfelelések viszonyának megoszlása (N=42)

- a) Teljes hangalaki megfelelés
- b) Részleges hangalaki megfelelés
- c) Hangalaki és szemantikai megfelelés kombinációja
- d) Teljes szemantikai megfelelés
- e) Kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- f) Kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- g) Szabad névpárok

6.1.7. A három település névanyagának összevetése

a névpárok közötti megfelelések szempontjából

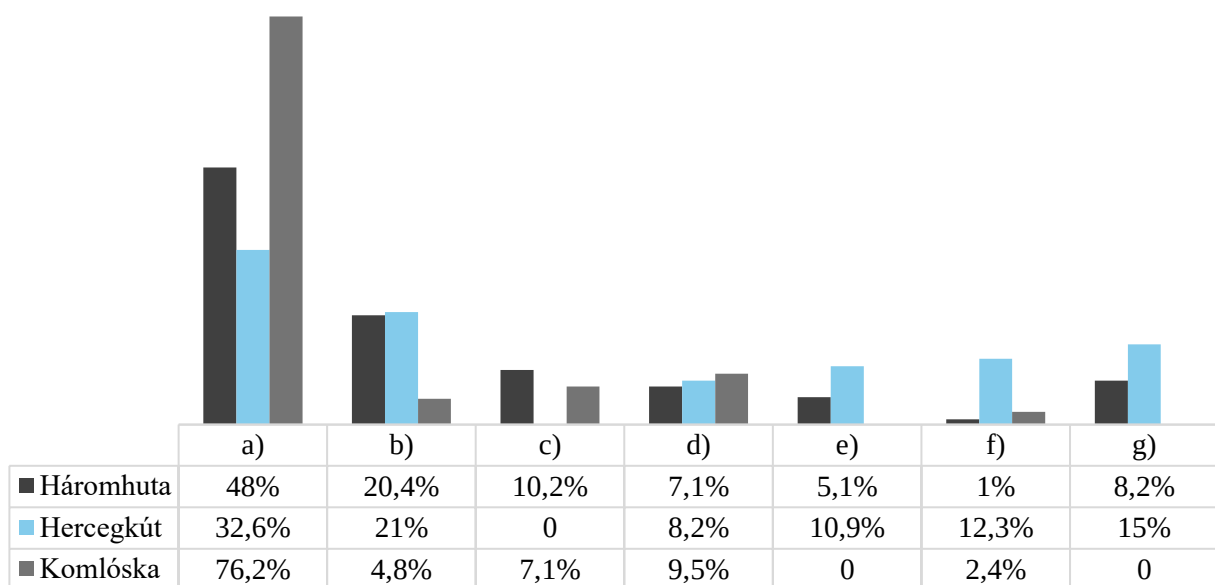
A három település névanyagának összehasonlító elemzésekor azt tapasztaljuk, hogy a komlóscai és a háromhutaí kétnyelvű névpárok között számottevően nagy arányban szerepelnek a hangalaki megfelelések (Komlóska: 76,2% = teljes hangalaki megfelelés; 4,8% = részleges hangalaki megfelelés, Háromhuta: 48% = teljes hangalaki megfelelés; 20,4% = részleges hangalaki megfelelés).

Ez ellentétben áll PÓCZOS RITA vizsgálatának egyik megállapításával, miszerint a kétnyelvű névrendszerekben általában a (teljes) szemantikai megfelelés dominál, és jóval kisebb arányban mutathatók ki az egyéb típusok, például a hangalaki megfeleléssel történő átvételek (2010: 204). Megítélésem szerint ennek a különbségnek a hátterében egyfelől a PÓCZOS RITA által feldolgozott névanyag és a saját névanyagom közötti különbség állhat, mivel ezek a feldolgozások eltérő módszertannal zajlottak. A legfőbb különbség, hogy a saját névanyag összegyűjtésekor a településeken csak magyar nyelven történt az adatgyűjtés, így a jövőben a jelen dolgozatban ismertetett eredményeket meglátásom szerint árnyalni fogja az adott másik nyelven történő helynévgyűjtés. Másfelől ezek az arányok arra is rámutathatnak, hogy a vizsgált településeken az aktív kétnyelvűség a nevek keletkezésekor milyen kis mértékben lehetett jellemző. A teljes és részleges szemantikai megfelelések esetében ugyanis nem szükséges a beszélők aktív kétnyelvűsége, a nevek transzparens volta nélkül is megtörténhet az átvétel, sőt az olyan nevek, mint például a részleges hangalaki megfelelés kategóriájába sorolt *Cserliszka-rét* stb. épp azt mutatják, hogy a beszélők számára nem világos a név eredeti szerkezete.

Ha összevetjük az olyan kategóriába tartozó elemek százalékos arányát, amelyek szemantikai jellegű megfeleléseket mutatnak (d, e, f kategóriák) az egyes névpárok két tagja között, azt látjuk, hogy a komlóscai névanyagban mindösszesen 11,9% ez az arány (9,5% = teljes szemantikai megfelelés; 2,4% = kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése), Háromhuta esetében 13,2% (7,1% = teljes szemantikai megfelelés; 5,1% = kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése; 1% = kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése), míg Herceghút esetében közel kétszer olyan magas ez az arány: 32,4% (8,2% = teljes szemantikai megfelelés; 10,9% = kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése; 12,3% = kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése). Kérdéses ugyanakkor, hogy ezeket az arányokat milyen összefüggések magyarázzák.

A névanyagok összevetésekor azt is láthatjuk, hogy a hangalaki és szemantikai jellegű megfelelések kombinációja alkotta altípus a háromhutai korpusznak csupán 10,2%-ában, a komlóscai korpusznak a 7,1%-ában fellelhető jelenség, míg a herceghúti névanyagban e megfelelés egyáltalán nem fordul elő. PÓCZOS RITA megjegyzi, hogy ezeknek a névpároknak a keletkezéséhez a névadó közösség olyan fokú kétnyelvűsége szükséges, „amellyel képes az átvett neveket lexémákra, morfémákra bontani és ezek közül egyes névrészi funkciójú egységeket saját nyelvi elemekkel pótolni” (2010: 187). Ez megítélésem szerint valamelyest összefüggésben áll azzal, hogy a herceghúti névanyagban a harmadik leggyakoribb (közel 15%) névpárfajta az, amikor a tagokat semmilyen nyelvi viszony nem köti össze, csupán a denotátumok azonossága.

Fontos azonban megemlítenem azt is, hogy a jelen elemzési keretben és névpárfajták megállapítása során is találkozhatunk átmeneti sávokkal, illetve több kategóriába is beilleszthető vagy éppen bizonytalanul beilleszthető nevekkel (vö. PÓCZOS 2010: 205), csakúgy, ahogyan arra a dolgozatomban névszerkezeti sajátosságokat görcső alá vevő részében is utaltam. A különböző nyelvű helynévpárok fajtáinak megállapítása kapcsán ennek a háttérében az áll, hogy a névpárfajták a névadás folyamatában keveredhetnek, illetve összeecsúszhatnak a két nyelvben használatos névalkotási minták is (PÓCZOS 2010: 205).

11. ábra. A névpárok közötti megfelelések százalékos megoszlása a három település esetében

- a) Teljes hangalaki megfelelés
- b) Részleges hangalaki megfelelés
- c) Hangalaki és szemantikai megfelelés kombinációja
- d) Teljes szemantikai megfelelés
- e) Kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- f) Kétrészes és egyrészes nevek részleges szemantikai megfelelése
- g) Szabad névpárok

6.2. Keletkezéstörténeti vizsgálati sík

A névpárok tagjai ugyanakkor a keletkezéstörténet síkján — tehát azon folyamatok mentén, amelyek a kétnyelvű névpárokat létrehozzák — is kategorizálhatók (PÓCZOS 2010: 183). Eszerint elsődlegesen megkülönbözteti a szerző az átvételeket és a fordításokat, majd további alcsoportba sorolja azokat.

Átvétel folyamán kialakult névpárok keletkezhetnek:

- a) teljes átvétel útján, pl. a hutai anyagban a szlk. (er.) *Danyóka* > m. *Danyouka*, szlk. (er.) *Ubocs* > m. *Uboucs*, a herceghúti anyagban a svb. (er.) *Bül* > m. *Bil*; svb. (er.) *Hákabus* > m. *Hakebus*

névpárok, a komlóscai névanyagból pedig többek között a rusz. (er.) *Pod/linka* ~ m. *Pidinkák* névpár mutatja a teljes átvételt.

b) részleges átvétel útján, pl. a hercegekúti anyagban a svb. (er.) *Spítál/Áker* > m. *Spítál* névpár,

c) átvétel + kiegészülés útján; e keletkezéstörténeti folyamatra a hutai anyagban számos példa említhető, például a szlk. (er.) *Cserliszka* > m. *Cserliszka-rét*, szlk. (er.) *Kotliszka* > m. *Kotliszka-rét*, szlk. (er.) *Pasëka* > m. *Paseka-rét*, a hercegekúti névrendszerben a svb. (er.) *Háldə* > m. *Hálda-oldal* névpár szemlélteti az átvétel + kiegészülés jelenségét, a komlóscai ruszin eredetű névanyagban pedig a rusz. (er.) *Poticska* ~ m. *Poticskai-patak* sorolható ide.

A fordítással¹⁵ keletkezett névpárok kapcsán hasonló altípusokkal számol a szerző, a névpárok tehát keletkezhetnek

a) teljes fordítással, pl. szlk. (er.) *Sivə/szkálə* (*sivý* 'ősz' mn. / *skala* 'szikla') ~ m. *Ősz-szikla*, Hercegekútnál a svb. (er.) *Brántevei/Bruna* (*Brantwein* 'pálinka' / *Brunne* 'kút') ~ m. *Pálinka-kút*, svb. (er.) *Kreice/Viág* (*Greuze* 'kereszt' / *Weag* 'út') ~ m. *Kereszt út* példák, a komlóscai névanyagban pedig a rusz. (er.) *Pushti/hrad* (*pusti* 'puszta' mn. / *hrad* 'vár') ~ m. *Pusztavár*, és rusz. (er.) *Szerenya/hóra* (*seredn'i* 'középső' / *hora* 'hegy') ~ m. *Közép-domb* névpárok tartoznak ebbe a kategóriába. Az olyan névpárok esetében, ahol fajtajelölő elemből keletkezett a név, a párhuzamos névadás lehetősége is felmerülhet, Hutánál a szlk. (er.) *Koszcəl* (*kostol* 'templom') ~ m. *Templom*, szlk. (er.) *Rubanyiszka* (*rúbanisko* 'irtás') ~ m. *Vágás* névpárok, a hercegekúti anyagban pedig a svb. (er.) *Vejər* (*Weiher* 'halastó') ~ m. *Halastó*.

Bizonyos esetekben az idetartozó névpárok b) részleges fordítással, pl. a hercegekúti anyagban a svb. (er.) *Tirkə/Brune* (*Türke* 'török' / *Brunne* 'kút') ~ m. *Pogány-kút* névpár, és

c) fordítás + kiegészüléssel keletkeznek, pl. a hercegekúti anyagban a svb. (er.) *Bül/Ákər* (*Bühl* 'halom, domb' / *Acker* 'szántóföld') ~ m. *Gombos-hegyi-föld* névpár.

A keletkezéstörténeti vizsgálati sík alkalmazása esetében ugyanakkor véleményem szerint érdemes figyelemmel lenni az alábbiakra. A legtöbb esetben a névpárok tagjainak kronológiai viszonyairól, tehát arról, hogy a névpárok mely tagja az elsődleges, legfeljebb csak a történeti adatok ismeretében tudunk teljes bizonyossággal nyilatkozni. Ennek hiányában ugyanis a fordítással keletkezett nevek esetében lehetetlen kategorikusan állást foglalnunk amellett, hogy minden esetben a magyar nevek keletkeztek másodlagosan a másik nyelvi nevekből, vagy fordítva, tehát hogy a másik nyelvi nevek keletkeztek a magyar nevekből. E kérdést az is tovább bonyolítja, hogy bizonyos

¹⁵ A fordítással keletkezett névpárok esetében a szerzőtől eltérően dolgozatomban tilde jelölést alkalmazok a névpárok tagjai közötti kapcsolatot bemutatásakor. Ennek oka, hogy az átvételekkel ellentétben a fordítással keletkezett nevek esetében nem lehetséges teljes bizonyossággal meghatározni a változás irányát. Ugyanakkor esetenként történeti nevek segítségünkre lehetnek a nevek kronológiai viszonyának meghatározásakor (pl. szlk. (er.) *Sivə/szkálə* ~ m. *Ősz-szikla* esetében a következő változási irányt: szlk. (er.) *Sivə/szkálə* > m. *Ősz-szikla* valószínűsíti az, hogy a szlk. variánsnak van történeti adata: 1875: *Sivə skála* (HKFT.).

kétnyelvű településeken a két nyelvet beszélő névközösségek egymástól elszeparáltak, míg más településeken az aktív kétnyelvű beszélő lakosok és az egynyelvű lakosok (akik rendelkezik(het)nek ugyanakkor passzív nyelvismerettel a másik nyelven) szoros kapcsolatban állnak egymással.

6.3. A leíró jellegű és keletkezéstörténeti sík kapcsolata

E két vizsgálati síkot, vagyis a névpárok közötti megfelelések viszonyát, illetve a keletkezéstörténeti viszonyokat érdemes egymásra vetítve figyelembe vennünk (PÓCZOS 2010: 183). Eszerint azt tapasztaljuk, hogy a szemantikai jellegű megfelelések fordítás, míg a hangalaki megfelelések átvétel eredményei, tehát tulajdonképpen a szemantikai és hangalaki megfelelés, valamint a fordítás és átvétel terminusok ugyanazokat a jelenségeket jelölik, csupán más aspektusból megvilágítva azokat (PÓCZOS 2010: 184).

folyamat		megfelelés
teljes átvétel	→	teljes hangalaki megfelelés
szlk. (er.) <i>Danyóka</i> > m. <i>Danyouka</i>		szlk. (er.) <i>Danyóka</i> ~ m. <i>Danyouka</i>
rusz. (er.) <i>Tócsjanka</i> > m. <i>Toucsjanka</i>		rusz. (er.) <i>Tócsjanka</i> > m. <i>Toucsjanka</i>
részleges átvétel	→	részleges hangalaki megfelelés
svb. (er.) <i>Spitál/Áker</i> > m. <i>Spitál</i>		svb. (er.) <i>Spitál/Áker</i> > m. <i>Spitál</i>
átvétel + kiegészülés	↗	svb. (er.) <i>Háldə</i> > m. <i>Hálda-oldal</i>
svb. (er.) <i>Háldə</i> > m. <i>Hálda-oldal</i>		rusz. (er.) <i>Szkalka</i> > m. <i>Szkalka-szikla</i>
rusz. (er.) <i>Szkalka</i> > m. <i>Szkalka-szikla</i>	↘	hangalaki és szemantikai megfelelés
		svb. (er.) <i>Háldə</i> ~ m. <i>Hálda-oldal</i>
teljes fordítás	→	teljes szemantikai megfelelés
szlk. (er.) <i>Sivá-szkálá</i> ~ m. <i>Ősz-szikla</i> <i>sivj</i> 'ősz' / <i>skala</i> 'szikla'		szlk. (er.) <i>Sivá-szkálá</i> ~ m. <i>Ősz-szikla</i> <i>sivj</i> 'ősz' / <i>skala</i> 'szikla'
rusz. (er.) <i>Pusztí/hrad</i> ~ m. <i>Pusztavár</i> <i>pusti</i> 'puszta' mn. / <i>hrad</i> 'vár'		rusz. (er.) <i>Pusztí/hrad</i> ~ m. <i>Pusztavár</i> <i>pusti</i> 'puszta' mn. / <i>hrad</i> 'vár'
részleges fordítás	→	részleges szemantikai megfelelés
svb. (er.) <i>Türkə Brune</i> > m. <i>Pogány-kút</i> <i>Türke</i> 'török' / <i>Brunne</i> 'kút'		svb. (er.) <i>Türkə Brune</i> ~ m. <i>Pogány-kút</i> <i>Türke</i> 'török' / <i>Brunne</i> 'kút'
fordítás + kiegészülés	↗	svb. (er.) <i>Bül/Ákər</i> ~ m. <i>Gombos-hegyi-föld</i> <i>Bühl</i> 'halom, domb' / <i>Acker</i> 'szántóföld'
svb. (er.) <i>Bül/Ákər</i> > m. <i>Gombos-hegyi-föld</i> <i>Bühl</i> 'halom, domb' / <i>Acker</i> 'szántóföld'		

12. ábra. A névpárok leíró és keletkezéstörténeti típusainak kapcsolata
(PÓCZOS 2010: 184 alapján)

7. Összegzés

Dolgozatomban három Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei település helynévrendszerének összevető elemzését végeztem el. A három település — Háromhuta, Hercegkút, Komlóska — a 18. századi betelepítések révén speciális nyelvi helyzettel rendelkezik. Háromhután és Komlósán a gyűjtések idején (2022 és 2024) még lehetőségem nyílt arra, hogy aktív kétnyelvű (Háromhuta esetében szlovák-magyar, Komlóska esetében pedig ruszin-magyar) beszélőket vonjak be a vizsgálatomba. Hercegkúton az előnyelvi gyűjtésbe bevont adatközlők (6 fő) a kétnyelvűségi vizsgálatok szakirodalmára támaszkodva olyan harmadik generációs beszélőknek tekinthetők, akik a mai napig ismerik a sváb nyelvjárást, azonban annak aktív használata már kevésbé, bizonyos esetekben szinte egyáltalán nem jellemző rájuk.

Mind a gyűjtések, mind pedig a későbbi feldolgozói és elemzői munkafolyamatok során számos módszertani problémába ütköztem; dolgozatom első részében az ezekkel kapcsolatos megállapításokról és esetleges módszertani javaslatokról szóltam, amelyek a jövőben készülő és hasonló jellegű vizsgálatok fontos adalékául szolgálhatnak.

A névrendszertani vizsgálat alapját a PÓCZOS RITA-féle módszertan jelentette. A szerző módszertanát a dolgozatomban saját gyűjtésből vett példákkal szemléltettem. Kitértem ugyanakkor arra is, hogy a PÓCZOS-féle vizsgálat milyen módszertani buktatókat rejt magában a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretein belül jelenleg is zajló kétnyelvűségi vizsgálatokra vonatkoztatva. Éppen emiatt szükségét éreztem, hogy a szerző módszertanát helyenként olyan gondolatokkal árnyaljam, amelyeket magam is szem előtt tartottam a feldolgozás során. Érdekesnek látszik ugyanis elszakadni a korábbi, már bevett modellektől, mivel ezek a munkák korábbi, már meglévő névanyagok feldolgozására vállalkoztak, amelyekből nem kapunk valós képet a települések pontos nyelvi helyzetéről, valamint arról, hogy a különböző kiadványok mi alapján hoztak döntést a nevek magyar, illetve másik nyelvi névrendszerhez tartozása kapcsán.

Magam ugyanakkor nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy a település lakóinak valós névhasználatát ismerjem meg. Emiatt figyelembe vettem azt, hogy a településeken az egy- és kétnyelvű beszélők szoros kapcsolatban állnak egymással, így aligha lehet két különböző nyelvű névrendszerről beszélni. Mindez abból a szempontból is hibás megközelítés lenne, hogy kétnyelvű beszélők esetében a helynevek átjárhatóságot mutatnak a két nyelv rendszere között, vagyis a beszélők szabadon használják a nevek különböző változatait, nem feltétlenül ragaszkodnak csupán valamelyik nyelv rendszeréhez (RESZEGI 2013: 131). Ebből a megközelítésből kiindulva a dolgozatom első részében arra igyekeztem ráirányítani a figyelmet, hogy milyen szempontokat lehet érdemes figyelembe venni az adatgyűjtőknek, amelyek a tájékozódást segíthetik elő a két nyelvi rendszerbe tartozó nevek

megítélésekor. Fontos azonban megjegyezni, hogy ebben a kérdésben aligha lehet rendet teremteni. A kétnyelvű névrendszerekre ugyanis véleményem szerint hasonlóképpen kell tekintenünk, ahogyan magukra a kétnyelvű beszélőkre. A kétnyelvű beszélők ismérve, hogy teljesen más nyelvi konfigurációjú egyének, mint az egynyelvű társaik (NAVRACSICS 2014: 9). A beszédprodukciónk során szinte azonnal szembeötlő a két nyelv egymásra hatása (DEWAELE 2010), ráadásul a GROSJEAN-féle holisztikus megközelítés a kétnyelvűre úgy tekint, mint egységes egésze, ami nem osztható könnyen két külön részre. Két nyelv együttélése és állandó kölcsönhatása a kétnyelvű egyénben különálló, de teljes rendszert alkot (GROSJEAN 1992: 55 – idézi NAVRACSICS 2014: 11, SÁNDOR 2014: 120). Ehhez a gondolathoz igazodva érdemes vizsgálni a kétnyelvű névrendszereket is, hiszen funkciójukban megegyeznek az egynyelvű névrendszerekkel, azonban természetükben merőben különböznek azoktól, vagyis sokkal inkább érdemesnek látszik a kétnyelvű névrendszerekben szembeötlő különbségekre rávilágítani ahelyett, hogy megpróbálnánk azokat szétválasztani.

8. Kitekintés

Munkám végső célja a Sárospataki járás helyneveinek összegyűjtése és elemzése. A feldolgozás első fázisa, tehát a helynévi anyag helynévszótárrá szerkesztése és adatbázisban történő rögzítése a háromhutai névanyag esetében lezárult, a herceghúti és a komlóscai névanyag esetében pedig az elkövetkező hat hónapban történik meg.

Az elemzés részeként az itt bemutatott három település speciális helyzetéből fakadó kétnyelvűségi állapottal foglalkoztam. A kérdés aktualitását mutatja, hogy az általam is megvitatott kérdések nemrégiben az Alkalmazott Névkutatás konferencia A helynévgyűjtés módszertani problémái többnyelvű települések esetében című kerekasztal-beszélgetésének fókuszába kerültek. Munkám és a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretein belül jelenleg is folyó többnyelvű településeken végzett más helynévgyűjtések minden bizonnyal az ezzel kapcsolatos kérdések egyre alaposabb körüljárását teszik lehetővé a jövőben.

Irodalom

- BARTHA CSILLA 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítése*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. MTA, Budapest.
- BARTHA CSILLA 1996. *A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései*. *Magyar Nyelvőr* 120: 263–282.
- BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BENEDEK GERGELY 2022. *Komlóska ruszin nyelvjárása*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 241. Budapest.
- BMFN. = PESTI JÁNOS szerk., *Baranya megye földrajzi nevei 1-2*. Pécs, 1982.
- BEARDSMORE, BAETENS 1982. *Bilingualism: Basic Principles*. Avon: Multilingual Matters, 1. Clevedon.
- BLOOMFIELD, LEONARD 1933. *Language*. New York, Holt Rinehart and Winston/ published in 1935 London, by George Allen and Unwin.
- BORBÉLY ANNA 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- BORBÉLY ANNA 2016. Fenntartható kétnyelvűség. *Magyar Nyelv* 112: 63–73.
- CRYSTAL, DAVID 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DEWAELE, JEAN-MARC 2010. Multilingualism and affordances: Variation in self-perceived communicative competence and communicative anxiety in French L1, L2, L3 and L4. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching. Special Issue: Approaches to Third Language Acquisition*. 48. (2/3). 105–129.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modell alapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- DPNS. = Databáza priezvisk na Slovensku. JÚLŠ durco_priezviska (savba.sk)
- EDWARDS, JOHN V. 2004. Foundations of Bilingualism. BHATIA, TEJ K.–RITCHIE, WILLIAM C. szerk., *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing. 7–31.
- ÉKsz.¹ = JUHÁSZ JÓZSEF–SZŐKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSKY MIKLÓS szerk., *Magyar értelmezői kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- FEKETE ALEXANDRA–KEGYES ERIKA 2017. Múlt, jelen és jövő a borsod megyei német gyökerű településeken. In: BARTÓK BOGLÁRKA–FERENCsik MARCELL–KEGYESNÉ DR. SZEKERES ERIKA–

- DR. FEKETE SÁNDOR szerk., „Egyenlő esélyek, lehetőségek és megoldások” *Válogatott tanulmányok az Esélyért Társadalmi Műhely munkáiból*. Tehetséggondozó Műhely Füzetek 3. 92–101.
- FENYVESI ANNA 1995. *Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian*. Pittsburgh, Department of Linguistics, University of Pittsburgh.
- FODOR KATALIN 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk., 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 325–350.
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest, Osiris Kiadó.
- GROSJEAN, FRANCOIS 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Harvard University Press.
- GROSJEAN, FRANCOIS 1992. *Life With Two Languages*. Cambridge, Harvard University Press.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HAMERS, JOSIANE F.–BLANC, MICHEL H. A. 1989. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés térképe. 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újraközlése: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- HSSJ. = Historický slovník slovenského jazyka. JÚLŠ hssj (savba.sk)
- JOÓSNÉ NAÁR ERIKA–NAÁR JÁNOS 2012. *Szülőfalunk Hercegkút 1. Életmód és hagyományok*. Hercegkút, Hercegkút önkormányzata.
- KARMACSI ZOLTÁN 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Rákóczi-füzetek 25. Ungvár, PoliPrint Kft.
- KARMACSI ZOLTÁN 2015. *Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján*. Doktori értekezés. (Kézirat). Budapest.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KONTRA MIKLÓS 1990. Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból. *Linguistica series A, Studia et Dissertationes* 5. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- LANSTYÁK ISTVÁN 1993a. Diglossia és kettősnyelvűség. *Kétnyelvűség* 1993/1: 5–21.
- LANSTYÁK ISTVÁN 1993b. Kétnyelvűség és nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr* 117: 475–479.

- KSH. = Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/>
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2013. Különböző nyelvű helynévpárok reprezentációja. *Magyar Nyelvjárások* 51: 129–140.
- NÁDOR ORSOLYA 2002. *Nyelvpolitika*. Budapest, Books in Print.
- NAVRACSICS JUDIT 2014. *A kétnyelvű mentális lexikon és működése. Kísérletes nyelvészeti közelítés*. Doktori értekezés. (Kézirat). Veszprém.
- SÁNDOR KLÁRA 2014. *Határtalan nyelv*. Budapest, SZAK Kiadó.
- SÁNDOR KLÁRA 2016. *Nyelv és társadalom*. Budapest, Krónika Nova Kiadó.
- SG. = Gajdošová-Straková, Emilia 1959. *Slovenská gramatika. Pre 6., 7. a 8. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s vyučovacím jazykom maďarským*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk., *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1974.
- SSN. = Slovník slovenských nárečí JÚLŠ pub_ssn (savba.sk)
- SSSJ. = Slovník súčasného slovenského jazyka. JÚLŠ pub_sssj (savba.sk)
- Šmilauer = ŠMILAUER, VLADIMIR. *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der Slawischen toponomastik*. Akademia. Praha, 1970.
- Szmksz. = STELCZER ÁRPÁD–VENDÉGH IMRE szerk. 1983. *Szlovák-magyar kéziszótár. Slovensko-madarský slovník*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF szerk., *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- VMFN. = BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Vas megye földrajzi nevei*. Szombathely, Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, 1982.
- VSOS. = *Vlastivedný slovník obcí na slovensku 1–3*. Bratislava, 1977–1978.
- WARDHAUGH, RONALD 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- WEINREICH, URIEL 1953. Languages in contact. Findings and problems. *Publications of Linguistic Circle of New York I*. New York, Linguistic Circle of New York.
- ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk., *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg, 1964.